

...troer at have lagt for Dagen, at den skulde være
de mange at blive fortaent. Den ene Side
af mit literære Liv holdes det i det
Videnskabelig; Imfær vil Fagen, og
der Medansigelse, findes det paa
vores Dette Forsøg paa at have
en afgjort Landretning, idet
den Deres Majestæt om den
Staten, der bandede tilbøjede til
terialier og Grundretning, og Jule
en beflaget underordnet Stille
denne eneste Post i Arktisaren
set, hvorom Undertegnet, i Hver
lagte Videnskabelig for mine Forefatte, med Uppel
til mine Arbejder inden Historien og navnlig for
Norge's Historie Omsænde og med Fortrøstning
den Deres Majestætets retvise Naade
nigt vover at ansøge.

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN
Tema: Henrik Wergeland
Lov og dom i middelalderen
Arbeidsrettssaker på 1700-tallet

Kristiania 12te Februar 1840

Underdanigst

Henrik Arnold Wergeland

Arthivis

(alle Gubler Noale)

Arthivaren
- Gud bvar'us! -
gule? fatt af Hiv.
7 sit Hjedulikke
man med Lavn han sikkhe
mod Pohuler,
tont i Lulew
af at fette Riv.

Udenfare
hoje flare
Travet friske Luv
traugen til hant Ghe
Ma, han man du hant,
man man hunden
dygt i Grunden
under Agerstems.

Nathus Tugle,
Rov og Ugle
fore bedre Riv.
Fait de han derude
nemt om Tanset tude
man hant Tunge
han i Hunge
du er Lave og Hiv.

Hoilten Agyel:
Alle Gude
han misunde hant,
om han i Madern,
Jeldvise fra Tranten
Aruben Lovten,
eller sadfer
Hant med in Doand

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet.

Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Nina Hveem Carlsen, Knut Johannessen, Oddleif Lian, Per Kristian Ottersland, Hege Brit Randsborg og Lisabet Risa

Reprofoto

Odd Amundsen, Riksarkivet

Redaksjonens adresse

Riksarkivet, se bakre omslag

Design

Agendum See Design

Grafisk produksjon

07 Gruppen AS

Trykk

07 Gruppen AS
ISSN 0801-5449

Bidrag til neste nummer må være i redaksjonen før 25.08.2008.

Løssalg: kr 40
Årsabonnement (3 nr.): kr 100
Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis
Opplag: 3200

Giro: 7874.06.45802

Forsidebilde:

Henrik Wergelands søknad på riksarkivar-embetet. Original i Riksarkivet (Husarkivet, Ha-1, Journalsaker, legg 1840) – utsnitt.

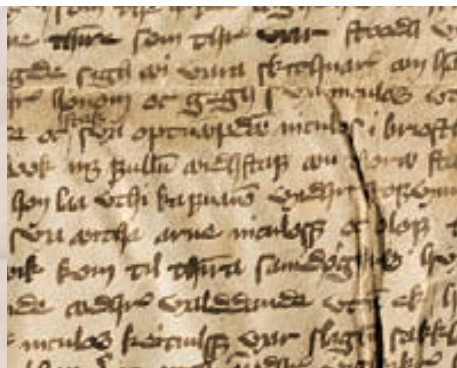
Indre omslag:

Henrik Wergelands arkivvise. Original i Riksarkivet (PA-51 Wilhelm Lassen, Inr. 107, nr 3) – utsnitt.

6 Henrik Wergelands kontor på Akershus

Innhold

17 "Andagtsfulde Timer". En beretning om Henrik Wergelands begravelse

23 Retten har talt! Lov og dom i middelalderen

32 Kautokeinosamene og den religiøse uroen 1847–1852

TEMA: HENRIK WERGELAND

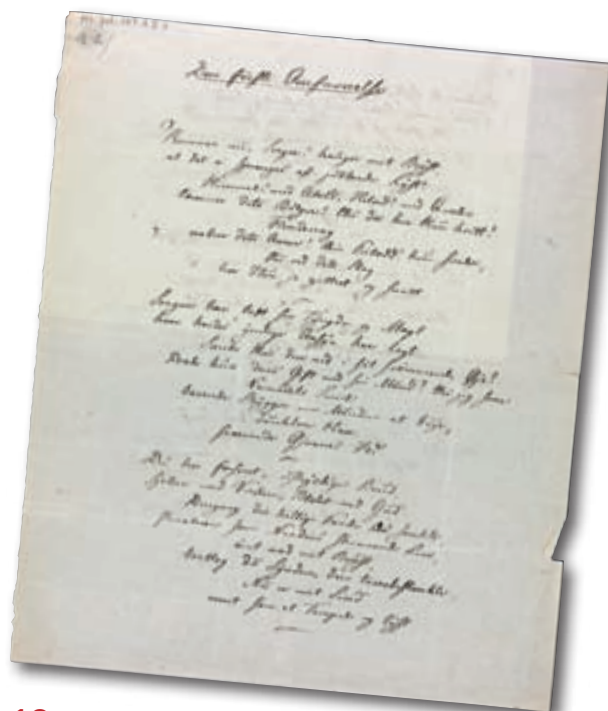
- 6 Henrik Wergelands kontor på Akershus
- 10 Henrik Wergelands håndskrift
- 12 Auksjon over "Grotten" – ?
- 14 En enormt arbeidsom og veldig skikkelig embetsmann
- 17 Riksarkivarens private arkiv. Hvor ble det av Henrik Wergelands egne dokumenter?
- 20 "Andagtsfulde Timer". En beretning om Henrik Wergelands begravelse

ANDRE ARTIKLER

- 23 Retten har talt! Lov og dom i middelalderen
- 28 Konflikt i husholdet. Arbeidsrettssaker på 1700-tallet
- 32 Kautokeinosamene og den religiøse uroen 1847–1852

FASTE SPALTER

- 37 Arkiv helt enkelt: Journalen – nøkkelen til arkivet
- 38 Krøniken
- 40 Notiser
- 42 Kalender

10 Henrik Wergelands håndskrift

Få om nokon nordmenn som levde før 1850 er portrettert så mange gonger og i så mange ulike teknikkar som Henrik Wergeland. Like til siste leveåret hadde Wergeland besøk av kunstnarar. Fleire av teikningane og skissene deira vart sidan kjende for alle som litografiar eller fotografi i bøker, aviser og andre trykksaker.

Det spørst om ikkje Wergeland var den første store mediepersonen i Noreg. Vaksenlivet og den omfattande forfattarskapen hans fall nemleg saman med ei rik blomstringstid for den norske bok-, trykksak- og avisproduksjonen.

Tekniske nyvinningar som fotografiet kom også i samtida hans. Den nye daguerreotypeteknikken vart lansert offisielt i Paris 19. august 1839.

O. F. Knudsen i Kristiania vert rekna som den første daguerreotypisten her i landet. Portrettet i midten ovanom er eit reprofotografi av ein Knudsen-daguerreotypi. Dette er truleg det einaste fotografiske portrettet av Wergeland.

Wergeland rakk også å gjera seg kjend med, og å skriva om den nye og revolusjonerande fotografikunsten. I diktet "Skaaltale for et godt Aar. Ved 'Sekularfesten i Christiania den 24de Juni i 1840, i Anledning af Bogtrykkerkunstens Opfindelse'" omtala han Daguerre og patentet hans.

Wergeland nytta også den nye fotografiske teknikken som poetisk metafor i diktet. Det var truleg første gong dette skjedde i Noreg. I ein

seinare artikkel i *Lillehammer Tilskuer* fortel han om daguerreotypisten Stelzner "... som gjør med al sin Dygtighed brillante Affærer". Tyskaren Carl Ferdinand Stelzner kom til Kristiania i august 1843. Han var den mest berømte av dei mange utanlandske daguerreotypistane som besøkte Noreg i 1840-åra. Kanskje besøkte han også Wergeland ...

Til venstre:
Litografi av Riksarkivaren i byråsjefuniform frå Em. Bærentzen & Co. lith. Inst., København etter ukjend original – utsnitt. Nasjonalbiblioteket.

I midten:
Fotografi av tapt daguerreotypi av O. F. Knudsen, 1842 – utsnitt. Riksantikvaren.

Til høgre:
Litografi av G. I. Fehr etter teikning av A. Møller frå 1839 – utsnitt. Nasjonalbiblioteket.

Fra [red]aksjonen

Året 2008 står i Henrik Wergelands tegn for oss som har vårt virke i Arkivverket. Som landets første riksarkivar har han satt spor etter seg i det norske arkivlandskapet. Og som tidligere riksarkivar, nå historiker og forfatter, John Herstad forteller i et intervju i dette nummeret, var de sporene ganske annerledes enn de misgrepene hans motstandere har tillagt ham.

Wergelands storhet ligger allikevel først og fremst i diktningen og innsatsen i samfunnsdebatten. Det blir derfor disse sidene som først og fremst vil stå i fokus gjennom den lange rekken av arrangementer i arkiver, biblioteker og på andre kulturarenaer i løpet av året. Sammen med Nasjonalbiblioteket og Eidsvoll 1814 har Riksarkivet fått i oppgave å sørge for at 200-årsjubilanten får den oppmerksomheten han fortjener. Riksarkivet har satt tre stikkord på feiringen av ham: patriot, bråkmaker og menneskevenn. Slik har vi også synliggjort ham gjennom utstillinger og godt besøkte arrangementer. Her i Arkivmagasinet håper vi å bidra med enda flere nyanser til totalbildet av Henrik Wergeland når vi også setter andre sider ved ham under lupen.

Vi er også i et markeringsår for kulturelt mangfold og følger opp dette med en artikkel om de kildene som viser bakgrunnen for det tragiske opprøret i Kautokeino i 1852. Dessuten vil vi i to artikler se nærmere på eldre domstolsarkiver. Den ene tar for seg rettsaker i senmiddelalderen, mens den andre omhandler arbeidstviser på slutten av 1700-tallet.

Lip Thorsrud

Wergelands kontorstol og seglstampen som Wergeland brukte, er i Riksarkivets eie, mens brillene tilhører Nasjonalbiblioteket. Alle foto: Odd Amundsen, Riksarkivet

Henrik Wergelands kontor på Akershus

“Vær saa god, vil De ikke træde indenfor? Her er det Hul, hvori Troldmænd og Hæxe i gamle Dage fik Logi! En hyggelig lille Bolig, fire Alen i Quadrat og to Alen høi; Vær saa god at komme ind!”

Slik kunne Henrik Wergeland ønske sine bekjente velkommen til sitt kontor på Akershus Slott, uhøytidelig, ukonvensjonelt og lystig.

Det har tatt lang tid før man igjen har kunnet åpne døren til Wergelands kontor, men hans billedskapende fantasi og ukonvensjonelle holdning har vært en inspirasjon og har gitt både lyst og mot til å gå løs på oppgaven: Å gjenskape rommet slik det må ha sett ut i den tid Henrik Wergeland var byråsjef i Finansdepartementet med ansvar for rikets arkiver – egentlig vår første Riksarkivar, 1841–1845.

Opgaven skulle løses så vitenskapelig korrekt som i det hele tatt mulig, og samtidig skulle ikke resultatet virke kjedelig. Nettopp ved denne oppgaven måtte en ikke stivne i tørre museale forestillinger; først og sist måtte en søke å få med noe av det humor som var hans – og som bl.a. preget hans virke her på Akershus.

I mange år har man syslet med tanken på å rekonstruere Henrik Wergelands kontor – Wergelands-

rommet som det gjerne kalles. Imidlertid tjente rommet delvis som kassakontor for vaktmesteren, delvis som kontor for konservatoren og delvis som oppbevaringssted for flaskefôr under Regjeringens store fester. Ingen av disse oppgaver kunne sies å være rommet verdig – men det var først for to år siden at en for alvor tok opp tanken om å sette rommet i stand, ikke minst inspirert av professor dr. Leiv Amundsens artikkel: “Henrik Wergeland og Akershus”.

Utgangspunktet måtte være å gjenskape rommet slik det kan ha vært i Henrik Wergelands funksjonstid som arkivleder. Det vil si at alt inventar måtte være eldre enn 1845, fortrinnsvis fra 1830-årene, eller ha en form som kunne svare til denne tid. De samme retningslinjer måtte også gjelde rommet selv. Senempiren måtte bli rekonstruksjonens stikkord og restaureringens ledemotiv. Først måtte rommets proporsjoner bringes tilbake;

AV
STEPHAN TSCHUDI-MADSEN,
TIDLIGERE RIKSANTIKVAR

Wergelandrommet på Akershus, slik det står i dag. Foto: Jiri Havran.

det store middelalderpregede bjelketaket som arkitekt Arnstein Arneberg la inn under restaureringen i 1930-årene, måtte fjernes. Det er ikke med glede en gjør slikt, men det var helt nødvendig for rommets virkning å rekonstruere det gipstak som vi kjenner fra et foto omkring århundreskiftet. Ikke mindre betenkelig var det å skifte ut Arnstein Arnebergs smårutete blyglassvindu og sette inn et “nokså ordinært kjøkkenvindu” i fasaden ut mot Piperviken. Skulle rommet imidlertid restaureres riktig og vederheftig, måtte disse inngrep gjøres.

Artikkelen har tidligere vært publisert i Akershus Slotts Venner: Årsskrift 1971, og gjengis med tillatelse fra Elizabeth Tschudi-Madsen.

Gamle bilder viser hvilken type vindu som satt i veggen, og med utgangspunkt i Arméens Depotbygning på Akershus, oppført i 1837, ble det laget en tro kopi av ett av vinduene derfra. Verre var det imidlertid med hasper og svakt grønnlig glass fra ca. 1830–40. Begge deler lot seg imidlertid ordne – håndlaget.

Fargene på veggene ble undersøkt av Riksantikvarens tekniske konservatorer, og under flere lag maling fant man en rosa farge – empiriens gammelrosa. Et gammelt fotografi fra århundreskiftet viste imidlertid at det tilsynelatende hadde vært et simpelt papir limt på veggene og etter meget overveielse ble Wergelandsrommet tapetsert med brunt maskinpapir og malt i det mønster som fotografiet viste, og med den gammelrosa farge. Sprekker og buler ble dog jevnet ut! Å skaffe vridere til dørene og finne den riktige farge på dørene var enklere – selv om man måtte helt til Bergen for å få laget de empirebeslag og vridere som måtte til.

Arbeidet sto lenge fast på grunn av ovnen som var på kontoret; gamle tegninger viste at den stod ved brannmuren. Av flere grunner var det en viktig og vanskelig oppgave. Ovnen måtte selvsagt være fra

Bærums Verk – man kunne ikke tenke seg en ovn på Akershus, verken fra Sørlandet eller Vestlandet – og datoen måtte som nevnt, ikke være etter 1845. Etter å ha gjennomløst alle Oslos skraphandlere – og en del andre på Østlandet – dukket plutselig den perfekte ovn opp i Fredrikstad: Bærums Verk 1802. Men ovnen var ikke bare viktig som inventar og romskapende element, men også fordi den spilte en vesentlig og tragisk rolle.

En strålende vårdag i 1844 ønsket Wergeland å ta etter en god venns skikk og ville “prale med blaastripede Shirtingsskjorte”. Han fortsetter videre om det som skjedde den skjebnesvangre dag: “Jeg havde nemlig til 1. Mai ordineret Ophør af Ovnsilægning i mit med et Par Alen tykke Mure omgivne Kontorværelse – kommer skumsvæd op, glæmmer at Værelset er uden Varme, kaster af for at sidde i min blaa Skjorte – efter en Times Tid eller saa har jeg min Knæk.”

Så langt selve rommets hovedpreg – den arkitektoniske ramme. Detaljene i denne helhet har det ikke vært mindre interessant å samle inn og bygge opp. Man kunne aldri ha gått i gang med en oppgave som denne hvis man ikke hadde hatt en utførlig inventarliste fra 1841. Den forteller i stort og smått om hva som var på Wergelands kontor, og beskriver for eksempel: “En rød og sort malet Pult med to laasferdige Skuffer og Reol.” Der var videre en “ovnskiermplate af Blik”, det var en “lysplate af Do med Sax”, “tre lykter af Do”. “En Lænestol”, “en gammeldags Stol”, “en Spytbakke af Træ”, “Hans Majestets Portret” og “Norges Grundlov”, “en Tableau”.

Med en så detaljert liste kunne man trygt gå til museumskolleger, og alle har beredvillig hjulpet med utlån. Folkemuseet har skaffet ildtang og ildskuffe, ovnsskjerm, kontorpult og den rødmalte vaskevannsstol med tilbehør. Kunstindustrimuseet har skaffet gulvteppet, Riksarkivet har forsynt oss med strøandsboks og fjærpenn, og rommets viktigste inventarstykke – som vi kommer til. Universitetsbiblioteket har gitt en prektig bokgave og har lånt ut Wergelands briller, som en lang tid var oppbevart av hans niese, og deretter kom til en samler, som så forærte dem til Universitetsbiblioteket. Hærmuseet har vært så imøtekommende å låne ut blankvåpen og hellebarder som vi vet Wergeland hadde på sitt kontor. Egentlig er det ikke hellebarder, men såkalte “Korsgeværer, som slett ikke er geværer i det hele tatt, men som kommer av det tyske “Kurtze Gewerbe”. Wergeland kalte dem imidlertid “spyd”, og hva man enn måtte si om hans interesse for våpen, så har Hærmuseet strukket seg meget langt og lånt ut både “spyd” og sabler og montert dem.

Når vi kommer til fanene, var det litt vanskeligere. Vi vet at Wergeland hadde et bilde av Karl Johan i ramme av mahogny over sitt skrivebord og at det sammen med våpnene på denne vegg også var to røde faner. De faner som Wergeland kan ha hatt, kan ikke ha vært annet enn våre første enhetsfaner, som ble innført i 1818 – såkalt “modell 1818”. De har sikkert vært fra en Akershusisk militær-enhet og de må ha båret innskriften: “Det Akershusiske geworbne muusqueter Korps”. Slike faner var det imidlertid umulig å få låne ut i dag, og vi har derfor måttet kopiere dem i Danmark etter kopier i det danske Tøimuseum.

Henrik Wergelands kontorstol er i Riksarkivets eie. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

Selve skrivebordet var et problem for seg. Hvorledes så en byråsjefs skrivebord ut omkring 1840? Stortingets loft, Regjeringsbygningens loft, Victoria Terrasse og Høyesteretts kjellere har vært undersøkt for muligens å finne et gjenglemt gammelt skrivebord. Alt forgjeves. På Rakkestad prestegård satt imidlertid fra 1783–1836 prost Torkild Aschehoug (1757–1838). Han hadde en sønn, Hans Hammond Aschehoug, som var en ivrig tegner og som en dag i 1809 tegnet sin far sittende ved skrivebordet. Det slo meg at et slikt skrivebord kunne godt teologen Henrik Wergeland også ha hatt. Bordet ble rekonstruert etter barnetegningen, og stor var vår glede da det viste seg at deler av skrivebordet ennå eksisterte i familien og at målene stemte. Så var det bare å få det utført og malt. Slik står det da i Wergelands-rommet, “rød- og sort-malet med to laasfærdige Skuffer og Reol”.

Rommets Pièce de Résistance er imidlertid Wergelands stol, som er utlånt foreløpig fra Riksarkivet, hvor den til daglig hører hjemme som et hedersstykke på Riksarkivarens kontor. Stolen er en relativt ordinær Chippendale-type, brunmalt, fra slutten av 1700-årene og kommer fra det Bækkevoldske hjem. Like under toppstykket har Wergeland risset inn sitt navn.

Det står i inventaret at det også var en gammeldags stol i kontoret. Ettersom Wergelands stol stilistisk kan dateres til ca. 1780, måtte den “gammeldagse stol” være atskillig eldre. I Akershus Slotts egne samlinger var en stol fra ca. 1720, som vel på 1840-tallet må kunne betegnes som “gammeldags”. Den står på plass ved assistentens bord.

På den annen langvegg hang grunnloven i mahognyramme med rosetter og pennefjer over. Det gjør den da også i dag. Men den fantasirike ørnefjer som Henrik Wergeland pleide å fortelle at selve grunnloven var skrevet med, den har det ikke vært mulig å finne. Heller ikke er det en tannløs huggorm på gulvet. Men en slik tok

Wergeland virkelig med seg en dag og satte alvorlig skrekk i sine assistenter. Det var jo ikke så godt å vite at giftennene var trukket ut.

Ved siden av vaskeservanten henger to gamle håndklær som er en privat gave, og spikeren som de henger på måtte selvfølgelig også være fra 1840. Den er hentet fra sakristiet i Tyldal kirke som ble oppført i 1820. Vanskeligere var det kanskje med en linjal og en saks fra 1840-årene. Sakser fra middelalderen er det ingen vanskelighet med, ei heller fra 1600- og 1700-årene. Men hverdags-ting fra forrige århundre viste det seg nesten umulig å finne. Takket være en klok og kultivert eldre dame som har sans for å ta vare på gamle ting, ble en saks og linjal fra tiden overført fra Bergen til Oslo.

Støvkappene er et kapittel for seg. De måtte selvsagt være håndsydde, og det herreekviperingsfirma som forærte denne gave, betrodde oss at så simpelt stoff hadde man aldri ofret skreddersøm på før. For selvsagt brukte man enkleste stoff i Finansdepartementet til den slags! Penneholder og brannsprøyte kommer fra et vennligsinnet antikvitetsfirma.

En spyttebakke av tre viste det seg dessverre – eller heldigvis – å være umulig å oppdrive, men vi skal vel være glad til at vi fant en av blikk. Sikkert den første og siste som Forsvarsdepartementet har gått til innkjøp av i vårt århundre.

Wergelandsrommet står nå som en ny attraksjon på Akershus Slott, men tilretteleggingen av det har egentlig vært en balansegang mellom det originale og det banale, mellom diktning og forskning, mellom alvor og humor. Og som en hilsen i vinduet står en gave fra Norsk Institutt for Blomsterforskning og fra en anonym giver – nemlig en gyldenlakk i blomst.

Henrik Wergelands håndskrift

Sommeren 1838 strømmet de vakreste kjærlighetsdikt fra Henrik Wergelands penn. Han hadde forelsket seg i den unge Amalie Sofie Bekkevold, og det gikk mot forlovelse. Den 9. august skrev han begynnelsen til diktet *Den første Omfavnelse* på en katalogseddel fra Universitetsbiblioteket, der han var ansatt som amanuensis. Dagen etter renskrev han hele diktet og sendte det til Amalie

AV KNUT JOHANNESSEN, ASSISTERENDE DIREKTØR, RIKSARKIVET

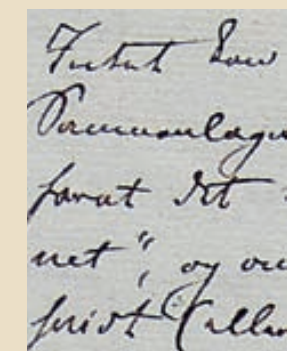
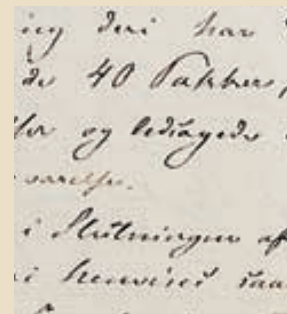
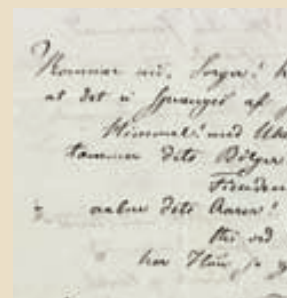
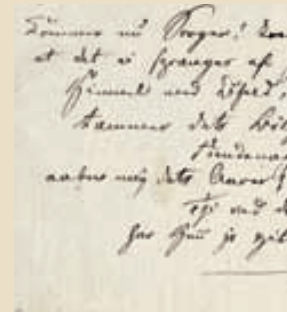
De to versjonene av diktet er så godt som identiske, men det besynderlige er at de er skrevet med to ulike håndskrifter. Den ene er gotisk, den andre er latinsk og i nær slekt med våre dagers håndskrift. Den gotiske håndskriften inneholder så mange fremmedartede bokstavformer at det ikke er mulig å få tak i meningsinnholdet uten øvelse.

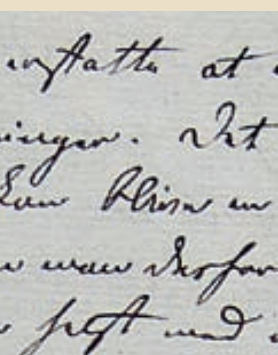
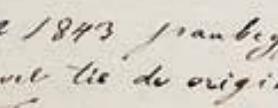
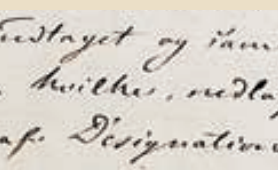
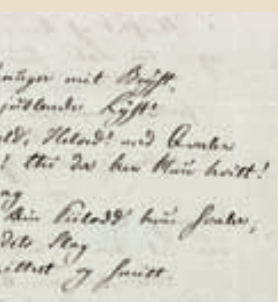
I flere hundre år hadde den gotiske håndskriften vært den vanlige bruksskriften her i landet, og oftest ble den helt enkelt kalt dansk skrift. Men alle som hadde lært å skrive, var også kjent med den latinske håndskriften. Den ble brukt til å fremheve stedsnavn og personnavn i teksten, og det var vanlig å la overskrifter stå med latinske bokstaver. De som lærte fremmedspråk, var dessuten innforstått med at latin bare kunne skrives med latinske bokstaver. Det samme gjaldt for fransk og engelsk. Nicolai Wergeland, Henriks far, var en språkmegeting mann som blant annet hadde translatør-

oppgaver i yngre år. Håndskriften hans veksler utvungent mellom gotiske og latinske bokstaver. Andre, som ikke så ofte hadde behov for de latinske bokstavene, skrev dem stivere og mer skjønnskriktaktig enn de gotiske hverdagsbokstavene. Det ser ut til at Henriks mor Alette hørte til blant dem.

Folk i Henrik Wergelands generasjon begynte så smått å bryte ut av dette faste skrivemønsteret. Fra barneårene av var de opplært til å følge normene. Men alt i latinskolen kunne de treffe på lærere som foretrakk å bruke den latinske skriften til de fleste formål, og ved universitetet var det flere av dem. Dette skjeddete uten at det var noen offentlig debatt om skriftspørsmål. Det er likevel helt tydelig at overgangen til latinsk skrift var en bevegelse som oppsto i akademiske kretser. Det skulle gå tre–fire tiår før bevegelsen fikk så bred opplutning at gotisk håndskrift forsvant ut av skolen. Wergeland befant seg midt i det miljøet som stilte seg mest åpent til å legge om skriften. Med de radikale holdningene han inntok på mange andre felt, ville det ikke vært overraskende om han var i første rekke blant dem som sa farvel til den gotiske håndskriften. Men de to versjonene av kjærlighetsdiktet fra 1838 passer ikke godt til en slik antagelse. Vi må lete videre etter et mønster – om det da i det hele tatt finnes.

Noen av de eldste eksemplene på Henrik Wergelands håndskrift har vi fra da han var i 16–17-årsalderen. Sommeren 1825 skrev han et fødselsdagsbrev til sin far med pertentlig gotisk skoleguttskrift.

Året før tegnet han en rekke karikaturer i et skrivehefte og utstyrte dem med ironiske tekster. Der brukte han latinske bokstaver, sirlige og tydelige de også. Kanskje var den latinske skriften i dette tilfellet en måte å fremheve budskapet på. Iallfall ser vi at Wergeland helst holdt seg til gotisk håndskrift både i brev og diktmanuskripter de nærmest følgende årene.

Fra 1833 begynte Henrik Wergeland å søke presteembeter. Søknadene, omtrent tyve til sammen, er alle skrevet med latinsk håndskrift. Samme skrift valgte han også til søknaden om riksarkivarembetet i 1840. Vi kan se hvordan den latinske skriften hans i disse årene gradvis utvikler seg til å bli ledigere og mer personlig. I formen var alle søknadene stilet til Kongen – Karl Johan, som Wergeland beundret. Med sin franske bakgrunn hadde monarken dårlige forutsetninger for å lese gotisk håndskrift. Men det er tvilsomt om Wergelands latinske håndskrift i søknadene var et raffinert forsøk på å oppnå kongelig nåde. Snarere kan det være at han oppfattet den latinske skriften som mer ærverdig og følgelig mer passende for et så høytidelig formål som en embets søknad. Samtidig husker vi at Wergeland også renskrev kjærlighetsdiktet fra 1838 med latinsk håndskrift. Kanskje han rett og slett var på vei til å foretrekke latinsk skrift?

Embetsbrevene fra Wergelands tid som riksarkivar kan tyde på det. Så godt som alle er skrevet med latinsk skrift, like fra tiltredelsesbrevet i januar 1841 og til han fra sykesengen i Grotten nøyaktig fire år senere skrev en attest for sin nærmeste medarbeider.

Diktet "Den første Omfavelse" finnes i to skriftversjoner fra Wergelands hånd. Originaler i Nasjonalbiblioteket (Ms. fol. 584:E:5 og 584:A:2:4a:2).

Wergelands årsberetning for 1844. Original i Riksarkivet (Husarkivet, Ea-2: Journalsaker 1844).

Wergelands gotiske håndskrift 1842. Original i Riksarkivet (Husarkivet, Ba-1, Kopibok).

Og slik skrev han ikke for å tilpasse seg brevmottakernes skriftpreferanser. Mange av brevene gikk til Finansdepartementet, mens hans overordnede der holdt seg stødig til gotisk håndskrift.

Avskrifter av utgående brev fra Riksarkivet ble ført inn i kopiboken, og Wergeland sto selv for en stor del av innførselene. Her kan vi følge valget hans av skrift nær sagt fra uke til uke. I hele 1841 holdt han seg konsekvent til latinsk i alle de 69 brevene. Året etter kommer det et påfallende innslag av gotisk skrift et stykke ut i året, men ikke flere enn 9 av 47 til sammen. I 1843 er det omtrent like mange av hvert slag, og i 1844 og 1845 har den gotiske håndskriften tatt helt over i de relativt få brevene han selv førte inn.

Vendte han altså mer tilbake til gotisk håndskrift i de siste leveårene? Skriftbildet i manuskriptet *Hasselnødder*, fra 1844/1845, kan tyde på det. Diktet *Til Foraaret* fra mai 1845 er også skrevet med gotisk skrift. Men dette er arbeidsmanuskripter som skulle til boktrykkeren. I de siste brevene til faren, helt frem til få dager før Henrik Wergeland døde, finner vi nok en gang latinsk skrift.

Historien om Wergelands håndskrift fører i hovedtrekkene fra gotisk håndskrift til latinsk og et stykke tilbake igjen. Kanskje øyner vi to stilnivåer de siste årene, der han foretrekker den latinske skriften til formelle oppgaver som embetsbrev, mens han oftere bruker gotisk til egne manuskripter og etter hvert til interne formål i Riksarkivet. Likevel møter vi hele veien unntak og avvik. Henrik Wergelands håndskrift er full av overraskelser og motsigelser. Det er sagt om ham at han alltid arbeidet, og mye av det han har etterlatt seg, bærer preg av å være skrevet ned i hast. Men når han hadde tid til det, fylte han både sine gotiske og latinske skriftsider med en velpleid og formsikker skrift.

Auktion over "Grotten" – ?

Nu skal jeg blive – o saa arm,
 saa arm som ribbet Straa:
 mit Huus og Grund,
 min Hest og Hund
 skal sælges nu i denne Stund.

Det er dystre visioner som trekkes opp i de første linjene av Henrik Wergelands kjente dikt. For å unngå en dom i Høyesterett hadde han måttet inngå et meget dyrt forlik med sin gamle motstander, prokurator Praëm. Blant annet skulle han ut med over 800 spesidaler i saksomkostninger til byfogden. Wergeland var dermed i akutt pengesnød og så for seg en ydmykende tvangsauksjon over den boligen han bare tre år tidligere hadde fått oppført i hjørnet av Slottsparken.

AV KNUT JOHANNESSEN,
 ASSISTERENDE DIREKTØR,
 OG LEIF THINGSRUD,
 ARKIVAR, RIKSARKIVET

Diktet er skrevet på slutten av året 1844 og ble sendt som et nødrops til vennen, forleggeren Niels Christian Tønsberg. Han hadde hjulpet Wergeland med økonomiske spørsmål tidligere også. Denne gang var svaret at for å unngå tvangsauksjon fantes det ingen annen utvei enn å selge Grotten. Annonsen sto i Morgenbladet 19. januar 1845:

Tilsalgs

Landstedet "Grotten" er tilsals. Man henvende sig til Prok. Mariboe, Exam. Jur. Tønsberg eller Beboeren.

Mange bud kom det nok ikke inn. Eiendommen lå i utkanten av byen med bare løkker og skogholt bakenfor. Plasseringen av huset på den høye steinhvelvingen over fjellskjæringen var svært original, og selve bygningen falt heller ikke i alles smak. En forarget innsender i Morgenbladet hadde omtalt det som en karikatur av et hus, det rene skjærerede og et skjæmmende naboskap for Slottet. Dessuten var det slett ikke mye penger blant folk, og Kristiania lå bare så vidt i startgropa foran den voldsomme veksten som skulle forandre den fra en liten garnisonsby til en moderne storby framfor århundreskiftet.

Det som skjedde videre, finnes det samtidige beretninger om. Men vi kan også slå opp de harde fakta i byfogdens pantebok i Statsarkivet i Oslo. Allerede 13. februar kunne byfogden tinglyse skjøtet hvor Wergeland overdro Grotten til Niels Christian Tønsberg, som på denne måten hjalp sin dødssyke venn. Wergeland unngikk dermed å oppleve at i hans "Hytte", som han skriver i diktet, "... en Høker fæste Huus. Min kjære Pult skal blive skjult af Flesk og Ost og Smør og Smult; Øl trilles ind i Grottens Hal, Kognak og Spiritus."

Kjøpesummen var tre tusen daler, men mye av den var gjeld som Tønsberg overtok. Wergeland hadde et pantelån på 1800 daler i Krigshospitalskassen. Han skyldte madam Jacobsen 319 daler og full-

mektig Stabel 330 daler. Restoppgjøret ble gjort i form av at Wergeland fikk overta en panteobligasjon på 530 daler og til slutt 21 daler kontant. Wergeland måtte imidlertid forplikte seg til å betale alle restskatter på eiendommen for året 1844.

I skjøtet er det til slutt tatt inn en avtale mellom Wergeland og Tønsberg om at hvis regjeringen ville innvilge Wergelands søknad om å få opprette privat gravsted for ham selv og hans Amalie i Grotten, skulle Tønsberg være forpliktet til å anlegge dette i "1/2 Steens Murværk, sementeret, og saaledes i det Hele, at det tjener til Stedets Forskjønnelse, alt dog paa vor eller vort Boes Bekostning." Utsiktene til å få et mausoleum under huset kan ikke ha virket særlig forlokkende på utenforstående kjøpere. Men heller ikke for Tønsberg ble det en aktuell problemstilling. Regjeringen stilte krav om økonomiske garantier for fremtidig vedlikehold av gravstedet, og utpå våren ga Wergeland opp disse planene.

Wergeland flyttet ut, eller rettere sagt ble båret ut på grunn av den framskredne lungesykdommen, på flyttedagen 14. april og fikk som kjent sitt siste bosted i "Hjerterum" i Pilestredet. Tønsberg hadde ikke planer om å flytte inn i Grotten selv og forsøkte i stedet å leie ut huset. Det kunne gått like galt som i Wergelands skrekkbilde om høkeren i Grotten, for en krovert meldte sin interesse for å åpne et skjenkested der. Men det ville ikke Tønsberg innlate seg på av hensyn til dikterens minne. I 1847, to år etter Wergelands død, fikk Tønsberg solgt huset til tollkasserer Peter Moe. Først i 1922 overtok Staten som eier, representert ved Finansdepartementet. Siden da har altså ved en skjebnens ironi Wergelands gamle arbeidsgiver sørget for at fremstående norske kunstnere har fått sin æresbolig på livstid i det huset Wergeland selv måtte forlate på dødsleiet.

Grotten. Tegning av Harald Schøyen fra 1850-årene. Original i Oslo museum, Bymuseet.

Diktet er blant annet trykt i *Henrik Wergeland og Norge i Hans Dage*, København 1873.

Skjøtet er gjengitt i panteboka. Original i Statsarkivet i Oslo (Oslo byfogd avd. I, pantebok nr. 22, fol. 24a).

Riksarkivar Henrik Wergeland

En enormt arbeidsom og veldig skikkelig embetsmann

Tidligere riksarkivar John Herstad lanserte nylig sin bok om Henrik Wergeland som riksarkivar. Etter grundig gjennomgang av kildene avliver han en rekke av mytene om dikterens dårlige embetsgjerning. Tvert i mot finner han at Wergeland var grundig og nøyaktig, at han hadde klare tanker om arkivets formål og at han var en svært moderne sjef.

AV LEIF THINGSRUD,
ARKIVAR, RIKSARKIVET

Herstad fikk høsten 2006 tilbud om å skrive en liten bok om Wergeland som riksarkivar. Han sier at han var helt uforberedt, men at tanken fascinerte ham og at han syntes det var fint å ha noe å gjøre den første tiden som pensjonist. Til tross for sine 24 år i sjefstolen hadde han bare det han kaller en perifer oppfatning av Wergelands arbeid som vår første riksarkivar. Herstad så derfor med en gang at det var ukjent land han skulle inn i.

Oppgaven vokste raskt, og resultatet er blitt et gjennomillustrert verk på nærmere 300 sider. Underveis ligger det grundige studier i kjente og ukjente kilder.

– Jeg begynte med å lese meg opp på Riksarkivets historie og den trykte utgivelsen av Wergelands “samlede skrifter”. Her fant jeg årsberetningene han skrev som riksarkivar. De var fyldige de første årene, men ble stadig kortere. Allikevel gir de mange gode opplysninger. Så gikk jeg videre til de gamle arkivene etter Riksarkivet selv, og begynte å bla meg gjennom korrespondansen. Jeg fant ca. 250 utgående brev i kopiboka, og bare ca. 70 av disse er kjent i hans samlede skrifter.

Og her fant du nytt stoff?

– Jeg fant at Wergeland tok kontroll med embets-handlingene så snart han var innenfor dørene, 4. januar 1841. Han skriver alle saksbehandlings-kommentarene i journalen selv, nøyaktig og skikkelig. Han møtte publikum og lånte ut dokumenter – i tråd med datidens praksis, men ikke protokoller. Det måtte han ha departementets tillatelse til.

Allerede etter noen få måneder i embetet definerer han Riksarkivets oppgaver. Regjeringen så på Riksarkivet som sitt bortsetningsarkiv. Forskerne fremhevet det vitenskapelige; dokumentenes verdi som kilder til landets historie. Wergeland la til at arkivene også skulle tjene folkets velferd i form av rettighetsdokumentasjon, sikkert med bakgrunn i sitt folkeopp-lysningsarbeid og arbeid for folkebibliotekene. Han definerte ny arkivpolitikk på den måten.

Wergeland foretok også en systematisk delegering av arbeidsoppgaver. Han roste de ansatte, og var kort og godt en moderne sjef. Men det er ikke dermed sagt at alt var bare idyll. Han kom fra første stund i et motsetningsforhold til en av assistentene, Bernt Moe, og etter hvert også til Dominicus Nagel Bech. Men ikke noe tyder på at det var Wergeland som skapte disse konfliktene.

[Men Wergeland ble utnevnt av kong Karl Johan, mot departementets og regjeringens innstilling, og han satt jo der og kasserte uten å ha noen faglig bakgrunn.](#)

– Det er skapt myter om Wergeland som riksarkivar, at han gjorde lite, at han ikke forsto hva et riksarkiv var og at han kasserte uten vett og forstand. For meg har det vært viktig å komme til bunns i dette.

Wergeland hadde en enorm arbeidskapasitet, men da arbeidstiden var kort om vinteren, man var jo avhengige av dagslyset den gang, fikk han god tid til å dikte også. Han forsto meget godt hva et riksarkiv var, og med fire år på Universitetsbiblioteket tidligere, var han godt inne i mange av de rutinene som gjaldt også i et arkiv. Han var pålagt å kassere, og kassasjonene var resultater av assistentenes ordningsarbeid. Men ordning og katalogisering av arkiv hadde han ingen erfaring med. I 1843 begynte han rett nok med Kristiania bispearkiv, men ble ikke ferdig før han ble sykmeldt 1. mai 1844 og ikke kom tilbake.

Det vi derimot kan se, er at assistentene Bech og Moe klager til departementet over kassasjonspraksisen, men jeg kan vanskelig se det som noe annet enn en aksjon for å skade Wergeland, som jo aldeles ikke hadde noen høy stjerne blant sine gamle politiske motstandere der inne. Men framstillingen til Bech og Moe har fått leve videre som en myte etter at denne ble gjentatt av en kollega og senere av riksarkivar Michael Birkeland. Wergeland etablerte faktisk moderne kassasjonsprinsipper i arkivet og trakk assistentene med i kassasjonsarbeidet.

Riksarkivar Wergelands kopibok er en av John Herstads sentrale kilder. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

En annen sak som skapte konflikt, var at Bech ville omorganisere hele Riksarkivet "etter Materien" som det het. Det vil si at alle dokumenter skulle ordnes etter emne. Vi kaller det i ettertid for pertensprinsippet. Han ville gjøre det etter at det hele var ferdig ordnet og katalogført etter litt forskjellige prinsipper, men der mye av materialet hadde beholdt sin opprinnelige struktur og administrative tilknytning. Men Wergeland satte foten ned for dette, slik at den opprinnelige sammenhengen i materialet ble bevart og arkivene dermed ble tilgjengelige for senere bruk.

Men Wergeland kunne jo også være ufin. Hva med skriviene hans mot Bernt Moe i Morgenbladet da riksarkivarstillingen skulle besettes?

– De brevene som ble trykt i Morgenbladet var anonyme, og det var Moe og andre av Wergelands motstandere som har tillagt ham dem. Slik jeg ser det, kan ikke Wergeland ha skrevet dem. Han hadde ikke de opplysningene om Moe og hans arbeid som brevskriveren må ha hatt.

Wergelands stilling var offisielt "byråsjef i Finansdepartementet". Det lyder litt merkelig.

– Det var en lang tautrekking, før tilsetningen, om hvor riksarkivarstillingen skulle plasseres. I det vitenskapelige miljøet så man den for seg som en frittstående etatsjef, mens mange i departementet så for seg en fullmektig. Så byråsjefen ble et slags

kompromiss som ga stillingen en viss prestisje, samtidig som det sikret departementet full instruksjonsmyndighet. Men i interne dokumenter bruker departementet hele tiden betegnelsen "riksarkivar". Situasjonen ble imidlertid at Wergeland hele tiden måtte jobbe mot et vrangvillig og bevisst sendrektig departement, og etter tre år synes det som om han resignerer.

Det er da også noe av ironien i det hele at nettopp Wergelands død banet vei for reformer som gjorde Riksarkivet til den institusjonen Wergeland ville det skulle bli. I 1845 ble departementsstrukturen endret, og Riksarkivet ble overført til Kirke departementet. Wergelands etterfølger ble Christian Lange, og han var universitetsmiljøets mann, ansatt av regjeringen, mot Finansdepartementets innstilling.

Dette blir mye historie om Riksarkivet. Er boka først og fremst internhistorie for Arkivverket selv, eller et bidrag til en dypere forståelse av mennesket og kulturpersonen Wergeland?

– Jeg håper på det siste. Og jeg tror boken er det, fordi den viser nye sider av ham: en raus og vennlig sjef, enormt arbeidsom og veldig skikkelig i sine embetshandlinger. Men den viser ham jo også som spilloppmaker og en heller ukonvensjonell byråkrat.

Det som står for meg som det sentrale, er at Wergelands innsats som riksarkivar må revurderes kraftig. Han var ikke bare den første riksarkivaren. Han var også en riksarkivar med vidsyn og nasjonalt perspektiv på embetet.

Riksarkivarens private arkiv

Hvor ble det av Henrik Wergelands egne dokumenter?

“Han strømmede udover – lige fra sit eget private Liv til det Meste af det, han offentlig tog fat i og kom i Strid med.” Bjørnstjerne Bjørnsons beskrivelse av Henrik Wergeland gjaldt i høy grad også Wergelands skriftlige produksjon. Spørsmålet melder seg umiddelbart: Hvor fins arkivet etter Wergeland der brev, manuskripter, dagbøker og notater kan gi oss en samlet forståelse av mannen bak hele denne strøm av kontakt med omverdenen?

AV ANNE HALS,
SENIORRÅDGIVER,
RIKSARKIVET

Wergeland førte en livlig korrespondanse hele sitt liv. Han skrev begeistrede brev, sinte brev, polemiske brev, medfølende brev og forelskede brev. Han korresponderte med familie, offentlige myndigheter, kvinner han forelsket seg i, venner, organisasjoner, medlemmer av det mosaiske trossamfunn i andre land og en rekke personer som henvendte seg til ham av en eller annen grunn. Svært mange av de brevene Wergeland selv skrev, kjenner vi. I dag finnes de fleste av disse i bibliotek, museer eller arkiv. Noen kan nok også være i eie hos private samlere.

Henrik Wergelands egne brev

Nasjonalbiblioteket eier den største samling av Wergelandsbrev og -manuskripter. Disse er kommet

til biblioteket hovedsakelig som gaver blant annet fra familien Wergeland i forbindelse med 100-årsjubileet for Wergelands fødsel i 1908. Hvilket betyr at familien tok vare på brevene fra sin “enfant terrible”. Men også fjernere slektninger og venner av Wergeland, eller helst deres etterkommere, har tatt vare på enkeltbrev og manuskripter og gitt dem videre.

Mye av det Henrik Wergeland skrev i sine siste år ble overtatt av hans enke, Amalie Sofie. Hun vernet nok om sin manns manuskripter, men ikke mer enn at hun ga bort deler av dem dersom hun traff en person som i hennes øyne var tilstrekkelig begeistret for Wergeland. Det samme gjorde også hans siste forlegger og venn Christian Tønsberg.

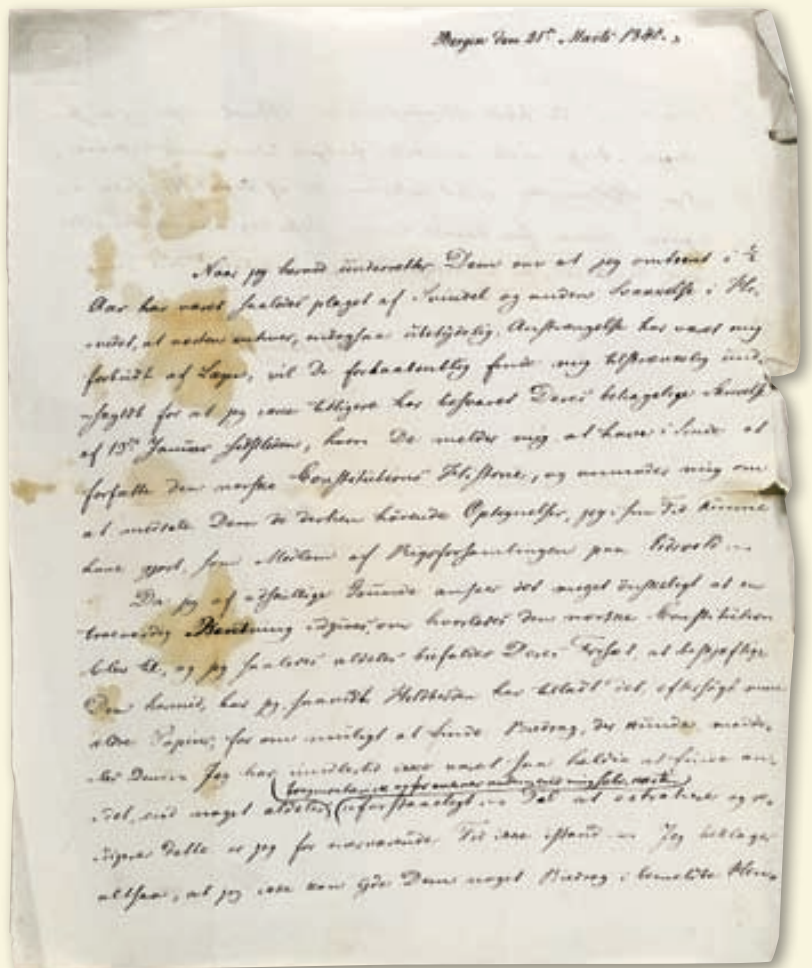
Bevis for dette gir redaktøren for Verdens Gang og Tidens Tegn, Olaf Thommessen, som både mottok utdrag av Hasselnødder fra Amalie og dikt samt en av Wergelands hårlokker fra Tønsberg. Disse manuskriptene ble henholdsvis solgt og gitt videre og finnes i dag i Nasjonalbiblioteket. Thommessen var ikke den eneste som mottok slike “milde gaver”.

Brevene Wergeland mottok

Det er jo først og fremst de brevene Wergeland mottok, som ville ha utgjort grunnstammen i hans eget arkiv. Vi kjenner dessverre svært lite til skjebnen til mange av disse brevene, selv om de er blitt offentliggjort i ettertid.

I forbindelse med den store utgivelsen av Henrik Wergelands skrifter ved Didrik Arup Seip og Leiv Amundsen, utga sistnevnte i 1956 en samling med “Brev til Wergeland 1827–1845”. Her gjengis om lag 250 brev, men av disse er hele 90 bare kjent i en eller annen form for avskrift, som regel gjengitt i avsenders kopibok. I tillegg omtaler Amundsen om lag 90 andre som ikke lenger finnes. Dette betyr at av de til sammen om lag 340 brevene vi kjenner til, finnes 180 utelukkende i avskrift eller omtale. Bare 160 brev er bevart i original. Også hovedtyngden av disse er i dag i Nasjonalbiblioteket. Men skjebnen til brevene før de kom dit, er uklart.

Originalene til over halvparten av brevene som ble sendt til Henrik Wergeland, er altså borte. Dette tyder på at dikteren selv ikke var så opptatt av å ta vare på korrespondansen sin. I de tilfeller hvor han var engasjert i en sak, kunne han sende videre brev han hadde mottatt, til personer som på en eller annen måte var involvert i saken. Leiv Amundsen viser til at Wergeland i forbindelse med sin feide med Morgenbladet og dets redaktør Adolf Stabell, sendte en rekke brev han hadde mottatt fra Stabell til Morgenbladets eier Else Marie Hviid. Wergelands arbeid med å oppheve “jødeparagrafen” i grunnloven førte til at han korre-

sponderte med flere framtrepende medlemmer av det mosaiske trossamfunn i Danmark og Sverige. Michael Simon Warburg, som var en av de ledende innen for det mosaiske trossamfunn i Sverige, fikk minst et par ganger oversendt brev som opprinnelig var stilet til dikteren.

En rastløs sjel

En annen grunn til at Wergeland sannsynligvis i liten grad brydde seg om å ta vare på brev etter at de var lest og eventuelt kommentert, kan vi finne i hans liv og rastløse vesen. Alt som 11-åring flyttet Henrik hjemmefra, og som 13-åring flyttet han for seg selv. Vi kan nok tenke oss at foreldrene på

Brevet fra Stortingets første president Wilhelm Frimann Koren Christie er et av de få brevene til Henrik Wergeland som finnes i Riksarkivet. Men typisk nok er det bare kladden som er bevart (PA 14 W.F.K. Christie, F-3).

Eidsvoll sendte både formanende og kjærlige brev til eldstemann i hovedstaden. Men hvilken unggutt bryr seg om å ta vare på slike brev? Vi kjenner i alle fall ikke til noen brev til ham før Henrik var 19 år gammel og student. Som skolegutt og seinere student bodde han dessuten på mange forskjellige hybler fram til 1829 da han måtte flytte hjem til prestegården på Eidsvoll for en periode. Der bodde han mer eller mindre fast fram til 1834, men stadige besøk i hovedstaden og reiser både i inn- og utland gjorde oppholdet på Eidsvoll mindre permanent.

Det var nok liten tid og liten interesse for å ta vare på ulike dokumenter. For eksempel forteller søsteren Camilla at hans rom på prestegården var litt av et raritetskabinett, fylt til randen av blomster, fugler, fisker i glass og mye annet rart. Men hun nevner ikke et ord om stabler med brev eller bøker – noe vi kanskje kunne forestilt oss.

I Riksarkivet finner vi et privatarkiv med det forlokkende navn “Henrik Wergeland”. Navnet på arkivet narrer oss da det ikke er noe arkiv i vanlig forstand, men består av en samling dokumenter fra Wergelands mange prosesser. Disse er hentet fra mange ulike arkiv og samlet av Rolf Laache i forbindelse med hans store arbeid om Wergeland og hans strid med prokurator Praëm.

Et roligere liv

De aller fleste brevene til Henrik Wergeland som vi kjenner til og har bevart, er skrevet mellom 1834 og 1845. Høsten 1834 flyttet Wergeland tilbake til Kristiania for å studere medisin. Dette studiet holder han fast på fram til han fikk en midlertidig amanuensisstilling ved Universitetsbiblioteket våren 1836. Selv om det ikke var slutt på sviring og ville utskeielser, krevde studier og arbeid sitt. Dessuten ble vel også Wergeland “voksen” etter hvert. Forlovelsen og seinere giftemålet med Amalie Sofie Bekkevold gjorde nok også sitt til at hans liv kom i mer ordnete former.

Henrik Wergeland begynte som riksarkivar – egentlig byråsjef i Finansdepartementet – i januar 1841. Det later imidlertid ikke til at arbeidet med eldre dokumenter ga ham større bevissthet om sin egen korrespondanse. I ettertid kan vi i alle fall ikke finne synlige tegn på at han da tok mer vare på brevene sine enn tidligere. Han fortsatte gladelig å gi bort brev som han mente ville interessere

andre. Over 2/3 av brevene folk sendte ham i forbindelse med jødesaken for eksempel, kjenner vi bare fra avskrifter fra Iudiska Intressets arkiv i Stockholm.

På sitt dødsleie mottok Wergeland hilsener fra nær og fjern, også fra gamle uvenner, da det ble kjent at han var syk. I dag er snau halvparten av disse brevene bevart i original. Hvor ble det så av resten? Noen ble videresendt, andre kan ha forsvunnet under flyttingen fra Grotten. Det eneste vi vel kan si med sikkerhet, er at de som tok seg av Wergelands etterlatenskaper, nok mest har brydd seg om Wergelands egne manuskripter. De brevene han mottok fra andre, var av mindre interesse. Vi har tidligere vært inne på at fru Amalie i sin enkestand ga bort brevene etter hvert, enten til brevskriveren selv eller til en person hun hadde godhet for. Noen av de brevene Christian Tønsberg overtok vet vi han ga videre på 1860-tallet til Arendal museum, nå Aust-Agder kulturhistoriske senter. Tønsberg var ivrig autografsamler og samlet på brev med underskrift av kjente personer.

Vi må derfor beklageligvis konkludere med at det later til at arkivaren Henrik Wergeland ikke etterlot seg noe egentlig arkiv. Wergeland brydde seg ikke mye om å ta vare på egne manuskripter og dokumenter. En stor del av hans forfatterskap er bare kjent gjennom de trykte utgavene. Noen ordensmann har vi aldri noe vitnesbyrd om at Wergeland var. Og med sin rotete livsførsel over mange år er det ikke underlig at private brev og dokumenter ikke alltid ble tatt vare på, selv om arkivaren i embets medfør var aldri så påpasselig og voktet Riksarkivets arkiver med fast hånd.

“Andagtsfulde Timer”

En beretning om Henrik Wergelands begravelse

Henrik Wergelands kiste ble båret til Vår Frelzers gravlund 17. juli 1845. En av de mange fram-møtte var en gutt på tretten år. Han het Daniel Smith Thrap, var sønn av byfogden og en ivrig beundrer av Wergeland. Sekstifem år senere, i 1910, deltok Thrap som pensjonert sogneprest også i Bjørnstjerne Bjørnsons begravelse. Men det var minnene fra Wergelands begravelse han nå hadde trang til å skrive ned, og han fant i tillegg fram til gamle avisreferater som han kommenterte og korrigererte med det han selv hadde sett og husket.

Thraps utvidete øyenvitneskildring fra Wergelands begravelse finner vi i dag i hans håndskrevne erindringer. De utgjør femten små bind i Riksarkivets manuskriptsamling, og i disse erindringene har mange kjente og mindre kjente mennesker fått sin omtale. Slett ikke alle er minnet med samme kjærlighet og respekt som Wergeland. Vi lar Thrap selv fortelle, her i noe forkortet form:

Ved Bjørnsons Jordefærd 3 Mai 1910 var der vist yderst faa, som kunde erindre eller havde overværet Henrik Wergelands Begravelse. Jeg maatte sige til min Sidemand i Kirken, at jeg ikke kunde slippe denne Dags Minde under alt, hva der bevægede mig med den store Forsamling i denne alvorsfulde Time. Det var smaat med Aviser i hine Dage, og det har vist været anset for noget overordentligt naar en hel Spalte i Morgenbladet – 25 Centimeter! – blev anvendt til en smuk Nekrolog over den hensovede

Digter. Det heder her: “Faa Personligheder hos os have været populære, kjendte og afgjorte som Henrik Wergelands blev det allerede ved sin første Fremtræden. Hans Virken som Digter fletter ogsaa uvisnelige Blomster i den Krands, som omgiver hans Eftermæle. Stillet i forskjellige Forhold i Livet har han ogsaa været forskjellig bedømt, dog ved hans Sygeleje og nu ved hans Lig ere alle disse Dissonanser forstummede. Hvad der nu overlever ham og skal være hans Eftermæle, er den store Betydning, hans Liv og Virksomhed har havt for Fedrelandet.”

Den Constitutionelle, der den gang redigeredes af A. Munch, lod det blive med en kort Meddelelse: “Henrik Wergeland er død. Inat hensov han efter en langvarig tærende Sygdom. I forrige Maaned fyldte han først sit 36te Aar”. Altsaa ikke engang hans Alder rigtig anført. Han fyldte 37 Aar den 17 Juni 1845. 12 Juli døde han og 17de blev han begravet. Det heder herom i Morgenbladet 18 Juli 1845:

“Henrik Wergelands Begravelse er i dette Øjeblik gaaet for sig med megen Højtidelighed. Med det militære Musikkorps, der spillede en til denne Anledning komponeret Sørgemarsch, begav Ligfølget, der bestod af en utallig Mængde af alle Samfundsklasser, Storthingsmænd, Statsraader m.fl. sig fra den Afdødes Bopæl til Kirken, hvor Pastor Bjørn fra Prædikestolen i nogle smukke Ord skildrede den Afdødes Betydning som Digter, Menneske og Frihedsmand [...].

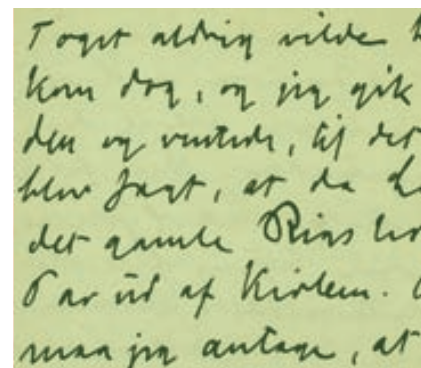
Ved Ligkisten fremtraadte derefter i Studenternes Navn Student Eilert Sundt, der med kraftige og

AV ALFHILD NAKKEN,
UNDERDIREKTØR,
RIKSARKIVET

Skriftet "Minde ved Henrik Wergelands Grav" utkom allerede 23. juli 1845 og gjengir alle taler og salmer som ble framført ved begravelsen. Trolig var det den store oppslutningen som gjorde at skriftet ble trykt (Riksarkivets bibliotek).

Daniel Smith Thrap. Foto i Riksarkivet (EA-4060 J-3 nr. 590) – utsnitt.

Utsnitt av Thraps erindringer. Original i Riksarkivet (Manuskriptsamlingen 4to 106 bd. XIV).

træffende Ord skildrede den Afdødes Betydning for Fædrelandet, og endelig nedlagde han paa Kisten en Laurbærkrands fra Studenterne til den Afdøde.

Efter en Psalme paa 3 Vers begav Følget sig fra Kirken til Kirkegaarden, og blev Liget da ligesom den hele Vej på Hituren baaret af Studenterne. Med nogle faa passende Ord udførte Hr Bjørn Jordpaakastelsen. Paa Kirkegaarden blev 2 Psalmer sungne”.

Den Constitutionelle har en kort Notis. Det siges derhos, at Dampskibet “Christiania” og alle øvrige Skibe paa Havnen havde Flaget hejset paa halv Stang. [...].

Det var en varm Solskinsdag. Jeg var 13 Aar og havde faaet min Plads oppe paa det Gjerde, der skilte Jacob Meyers Løkke fra Pilestrædet lige overfor “Hjerterum”, hvorfra Wergeland blev baa-ren ud af Studenterne. Ligvognen gikk tom, og de bar ham den hele Vej til Vor Frelsers Kirke. Det var som Toget aldrig vilde tage en Ende. Den kom dog, og jeg gikk da op i Akersgaden og ventede, til det kom tilbake. Det blev sagt, at da Ligvognen var ved det gamle Rigshospital, kom de sidste Par ud af Kirken. Efter hva jeg saa maa jeg antage, at det var rigtigt.

Sandhed med Modifikation – ikke i ond Betydning – maa det vel derimod kaldes, naar Morgenbladet siger, at alle Stænder, Statsraader og Storthingsmænd var med i Toget. Det var en Skik som aldrig blev fravegen i de Dage, at Embedsmænd til Begravelse iførte sig sin Uniform. Jeg saa kun 2, en Statsraad J.H. Vogt, Wergelands Departementchef, og en Storthingsmand, Stiftamtmand Sem, der var hans Broders Svigerfader. Jeg tror sikkert, at der ikke var flere af Regjeringens Medlemmer tilstede og af andre Embedsmænd visselig meget faa – om nogen. Af Storthingsmænd har der neppe været nogen foruden Stiftamtmand Sem. Thinget havde Møde, og en af de mest betydningsfulde Sager i denne Tid – Korntolden – forhandlede. I Morgenbladets Referat ser man, at Tønsager (fra Eidsvold), Valstad, Faulkald, Baggerud deltog i Dagens Forhandling. Ogsaa L.K. Daa, der saa rørende var bleven udsonet med sin gamle Uven paa Dødslejet, var i Thinget og stemte med Minoriteten. Nei – der skulde Noget til, for at kalde gode Mænd bort fra Forretningerne i de Dage. Min Fader blev i Ro paa sit Bything, og hans Fuldmægtig, der endnu lever, havde intet Øjeblik nogen Tanke om at forlade sin Pult.

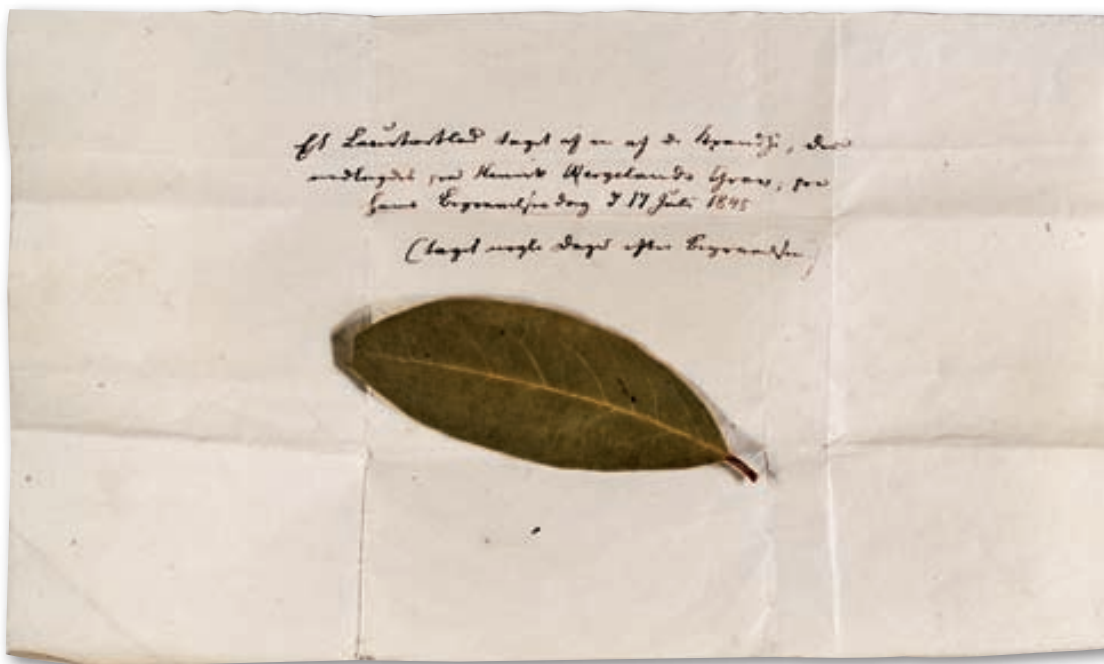
Jeg ved ikke, om Kirken var pyntet, men kan ikke tro det. Ved Karl Johans Begravelse Aaret iforvejen var Prædikestol og Alter beklædt med sort Tøj og Alterstagerne florbehængte. Det var det hele, og

det var Antagelig *meget* for denne Tid, naar det var tilstrækkeligt ved saadan Lejlighed. Tanken om at hædre en Digter paa samme Vis som en Konge laa vist overmaade fjernt for hin Tids Mænd.

Det kunde synes, som Kirkens Mænd havde lidet til overs for Digterens Minde og den hellige Handling – Begravelse fra Kirken – som hørte til de meget store Sjeldenheder i de Dage. Byens Presteskab bestod ved Begyndelsen af 1845 af Stiftsprovst Edvard Munch, resid. Kapellan J.J. Lieungh, Kateket W.A. Wexels, Garnisonsprest A.W. Fangen og Tugthusprest N.C. Hald. Til disse kom den ledige Personelkapellan N.A. Bjørn, der fungerede som Hjælpeprest hos Stiftsprovsten. Denne tog Afsked 29 April 1845 og Lieungh blev konstitueret i hans Embede. Han har visselig ikke haft Noget imod at overlade Dagens Gjerning til Bjørn, der jo ogsaa kunde udføre den med en Smuk Veltalenhed, som man ellers ikke i en Aarrække havde kjendt til i Byens Kirke. At Bjørn og Wergelands Fader var de eneste Prester i Ligtoget, tror jeg med Bestemthed at kunne erindre.

Det var usigelig trist at se gamle Provst Wergeland forrest i det lange Tog. Jeg gik et Stykke ved hans Side oppe i Akersgaden og blev greben af det dybe Smertes-Udtryk i hans Ansigt. Hjemme spurgte jeg hvem den Prest var, som bar Nordstjerneordenen, og fik da vide det. Hans Billede har altid staaet levende for mig fra den Dag. Rørende er det, naar han i Morgenbladet 20 Juli henvender sig til Bjørn og Sundt: "... Jeg lykønsker den Kristelige Kirke til eders Besiddelse og tænkte paa hvilken Seier Guds Rige maa vinde, naar slige Talenter anvendes paa ophøjede Gjenstande i Religionens hellige Ærinde til Guds Ære". Til Studenterne siger han vakkert: "I kunde ikke bære det over eders Hjerter at slippe hans Støv fra eder, førend I overleverede det til den, det tilhørte, til Jorden og Skaberen".

Henrik Wergelands Begravelse hører til de mest *andagtsfulde* Timer, jeg har oplevet. [...].

Wilhelm Lassen var en af Henrik Wergelands venner, og han besøgte ham ofte på sykeleiet i Grotten. Lassen tok vare på et laurbærblad fra en av kransene som ble lagt ned på graven. Original i Riksarkivet (PA 51 Wilhelm Lassen, lnr. 107, nr.9).

Retten har talt!

Lov og dom i middelalderen

Hvordan opplevde middelalderens mennesker rettsapparatet?

Var lov og rett ett og det samme, eller var loven snarere å betrakte som en rettesnor og rettspraksis mer pragmatisk og tilpasset de enkelte saksforhold? Svar på dette må en søke i kildematerialet – i de bevarte dokumentene som er produkt av rettstvister. For middelalderens vedkommende vil dette gjelde perioden 1274–1536.

AV UNDERDIREKTØR TINE BERG FLOATER OG
FØRSTEARKIVAR GUNNAR I. PETTERSEN, RIKSARKIVET

I 1274 munnet Magnus Lagabøtes revisjon av norsk lovverk ut i Landsloven – en felles lov for hele Norge. Loven avløste de regionale lovene – landskapslovene – det vil si Gulatingsloven, Frostatingsloven, Eidsivatingsloven og Borgartingsloven. Landsloven av 1274 er ett av de eldste landsomfattende lovverk i Europa. Til sammenlikning fikk Sverige sin Landslag rundt 1350, under kong Magnus Eriksson, mens Danmark *ikke* fikk en felles lovbok i middelalderen. Med Hirdskråen 1273–1277, loven som regulerte forholdet mellom kongen og hans hird, og Byloven 1276, som avløste den gamle Bjarkøyloven, hadde kong Magnus fullført arbeidet med et enhetlig lovverk for Norge.

Vår kunnskap om norsk lov og rett før vi nærmer oss slutten av 1200-tallet, bygger hovedsakelig på

lovverket. Det er ikke bevart nevneverdig skriftlig materiale som viser rettspraksis. Her vil det ofte misbrakte og oftest misforståtte begrepet “Den mørke middelalder” være på sin plass. Mørket, vår uvitenhet, skyldes nettopp kildefattigdom.

Fra 1280-årene er det en sterk økning i skriftlig dokumentasjon på flere områder. Særlig gjelder dette økonomiske forhold og da framfor alt eien- domstransaksjoner og hjemmel til fast eiendom. I denne forbindelse synes nettopp kong Magnus’ landslov å ha spilt en rolle. I Landslovens kjøpe- bolk er det inntatt en bestemmelse om at viktige transaksjoner skal skriftfestes. Dette gjelder ekte- skapskontrakter, handel med fast eiendom og handelstransaksjoner på ti mark eller mer (verdien av 10–12 fullverdige kyr). Og det er kilder av denne typen som i overveiende grad har overlevd til vår tid, fordi de hadde verdi for ettertiden som bevis på eiendomsrett og andre rettigheter.

Knippe med brev om Lyng-saken i Verdal på 1300-tallet. Originaler i Riksarkivet (NRA AM fasc. 9 nr. 13a-c).

Rettsavgjørelser kunne i middelalderen føre til omfordeling av eiendom fordi større bøter og erstatninger oftest ble betalt med jordegods. De fleste av de bevarte middelalderdokumentene som viser rettspraksis, er tatt vare på fordi de har verdi som hjemmelsbrev. Dommer der bøter og erstatning ble betalt med rede penger, fordi bøtene var små, eller av andre grunner, vil derfor være underrepresentert i det bevarte kildematerialet.

Bortimot 70% av alle rettstvister handlet om eiendom i denne perioden. Saksdokumenter med provsopptak viser hva som var omstridt, og domsbrevet eller forliketsbrevet viser hva som ble bestemt, eller i alle fall hva som var stridens kjerne. På 1300-tallet foregikk det en lang og innviklet eiendomstvist i Verdal. Fem av diplomene angår Vigleik Aslaksson på Lyng. Saken gjelder urettmessig tilegnelse av jord og landskyld, og motpart var først og fremst kannikene i Nidaros. Men etter

hvert ble det mange som hadde krav i Lyng. Det var Vigleik Aslakssons far som opprinnelig startet striden. Og selv om det på kongens bud i 1346 kom til et stort stevne i Verdal, der blant andre representanter for kannikene, arvingene på Lyng og Vigleik var til stede sammen med alt som kunne krype og gå av gode verdalinger, fant ikke lagmannen å kunne avsi dom. Jorda ble gått opp av kyndige menn, men eiendomsforholdene var fortsatt uklare. Til sammen varte Lyng-striden i over 80 år, og det var ikke kannikene som var den vrangte parten i denne saken ...

Forlik løste det meste

Kongemaktens økende innflytelse og kontroll over samfunnet ut gjennom middelalderen gjelder ikke minst rettsvesenet, og i vår periode kontrollerte eller bidro kongemakten på alle nivåer av den verdslige rettshåndhevelsen. Ikke minst var kongens interesse knyttet til inntektene fra rettshåndhevel-

sen, dvs. bøter og konfiskasjoner. Bøtene var nå blitt en av kongemaktens viktigste inntektskilder – kanskje den største.

Også Kirken, den andre store samfunnsmakten i middelalderen, hadde interesser i denne forbindelsen. Kirken dømte i *kristenrettssaker*, dvs. i brudd på kristen tro og moral, i saker mellom geistlige og til dels mellom geistlige og legmenn. Grensegangen mellom verdslige og kirkelige myndigheters jurisdiksjon var ett av stridsspørsmålene mellom de to maktene, særlig på grunn av bøteinntektene.

Twistemål var i utgangspunktet en sak mellom partene. Samfunnet var imidlertid lite tjent med at tvister førte til stridigheter som i verste fall kunne være samfunnsoppløsende. Man søkte først løsning gjennom minnelig ordning, *forlik* eller frivillig *voldgift*, eller gjennom domsnemnder oppnevnt fra sak til sak, som kunne fatte sin avgjørelse på eller utenfor tinget. Lyktes man ikke, kunne en av partene kreve saken avgjort på tinget. Normalt skjedde dette på lokale *allting* som bymøter eller ulike typer bygdeting der allmuen deltok, eller den kunne føres for *lagtinget*. Og i Oslo ble det blåst til tings med lur! I Oslo-lagmannen Pål Einarssons brev står det: *“Det skal være rett, med samtykke fra de førnevnte gode menn og fra de husbønder som da var sammenkalt med lurblåst [...], at denne saken, som oppsto i herredet, skal søkes i herredet.”* Saken gjaldt kannikene på Hovedøya som urettmessig hadde tilegnet seg noe tømmer.

Det er i middelalderen ikke tale om *ankerett* for partene til lagtinget etter en rettsavgjørelse på lavere nivå. Men saker kunne stenvnes direkte for lagtinget.

Lagmannen var i utgangspunktet en lovkyndig mann med ekspertise på lovanvendelse. Lagmannen er i vår periode utnevnt av kongen, og i kraft av å være kongens mann får han etter hvert egen domsrett i sivilsaker, ved siden av tinget. I straffesaker dømte lagmannen sammen med tinget.

En annen sentral aktør i rettssystemet var *sysselmannen*. Som kongens fremste representant i distriktene hadde han offentlig påtale- og eksekusjonsmyndighet, i tillegg til andre oppgaver. I kraft av dette kunne sysselmannen i straffesaker inngå forlik om bøter, slik at lovovertrederen slapp å møte for tinget eller lagmannen – det såkalte *sysselmannsforliket* eller *såttmålet*, et slags forenklet forelegg.

Dette åpnet for misbruk. Konfiskert gods og de høyeste bøtene skulle uavkortet gå i kongens kasse. De mindre bøtene beholdt sysselmannen som lønn. Ved å redusere alvoret i påtalen, noe som medførte lavere bøter, kunne sysselmannen innkassere bøter som med en alvorligere påtale hadde tilfalt kongen. Sysselmannen kunne også motta bestikkelser for å avstå fra påtale. Disse forholdene synes å ha vært så vidt plagsomme at kong Håkon V på begynnelsen av 1300-tallet fant det nødvendig å gi en forordning der han slo ned på denne praksisen. Sysselmannen kunne også medvirke til private forlik om for eksempel erstatning til den fornærmede part både i verdslige saker og i kristenrettssaker.

Det kunne inngås forlik, eller såttmål, om det meste. I saken mot Halldor Roarsson i Fåberg i årene 1405–1408 inngår Halldor forlik med Hallvard Ogmundsson om uoverlagt hor med Hallvards kone. Halldor skal betale verdien av 30 fullverdige kyr for tort og svie. Gjerningen skulle deretter være å betrakte som ugjort. I vitnebrevet om betalingen står det å lese: *“Hallvard Ogmundsson [...] vedgikk at han hadde oppebåret 30 kyr lag av Halldor Roarsson i det såttmålet de hadde gjort seg i mellom [i saken] om at Halldor av vanvare hadde ligget med Hallvards kone.”*

Slike forlik ble også inngått med kirkens menn, som i ett tilfelle hadde anklaget Sigrid Halldorsdatter for forbrytelse mot kirkens regler fordi hun ikke var gift med sin mann, Arne, da de avlet barn

sammen. Hun har inngått såttemål med årsmannen Erling Torgilsson, i ombud for presten Halldor Jonsson, og med i avtalen er *“at den som bryter forliket eller kommer med ærekrenkende beskyldninger mot henne eller hennes barn, skal svare for dette som om det var brudd på trygd og 12-manns dom”* – et eksempel på at når en sak i middelalderen var opp og avgjort, så skulle den være nettopp det.

Proseduren i drapssaker

Over alle rettsinstanser i middelalderen står kongen som øverste dommer. I drapssaker er det kongen som gir drapsmannen *gridsbrev*, noe som gir ham rett til å være i landet under kongens beskyttelse inntil sysselmannen har foretatt rettslig undersøkelse med bevisoptak, optak av *prov*, i saken. Med sysselmannens *provsbrev* kunne så gjerningsmannen dra tilbake til kongen og få *landsvist*, brev på at han hadde rett til fritt å leve i landet mot å betale bot til kongen og oppreisning i form av erstatning til den dreptes slektninger. Det er provsbrevene som er vår kilde til hendelsesforløpet i slike saker, og de kan være svært detaljerte.

Slik kunne en sak produsere flere dokumenter. For middelalderens vedkommende er det et problem at vi gjerne mangler mye av saksdokumentasjonen. I en drapssak skulle det ideelt sett finnes fem brev eller brevkategorier. I tillegg til de tre allerede nevnte – gridsbrev, provsbrev og landsvistbrev – er det tale om brev som viser erstatningsbeløpet, enten et forliksbrev eller et domsbrev – og til sist en eller flere kvitteringer for at bot og erstatning er betalt. Vi kjenner ingen saker der alle brevtypene er bevart.

Omstendighetene rundt drapet hadde stor betydning for drapsmannen. *Mord* er drap begått i det skjulte, noe gjerningsmannen ikke vedkjenner seg eller ikke vedkjenner seg i tide. *Mord* er *ubotamål*, noe det i prinsippet ikke kan bøtes for, som skulle straffes med fredløshet og tap av eiendom. Fredløse kunne drepes ustraffet. *Drap* er en gjerning draps-

mannen frivillig vedkjenner seg og gjør kjent for allmennheten, og som det kan bøtes for.

Og det var ikke mye som skulle til før det gikk over styr. Da Geirmund Bjørnsson møtte Solve Olavsson i kirka, sa han: *“Er du her din vriompeissønn?”* og skubbet Solve fire ganger på rygg inne i kirka. Solve ba ham da *“for Guds skyld la meg være i fred”*, men hjelmen og spydet hans ble kastet inn under doen. Solve oppsøkte så Geirmund, og etter munnhuggeri ga han Geirmund to øksehogg mellom skulderbladene. Sånn kunne det gå for seg en septemberdag i 1359 i telemarksbygda Vinje.

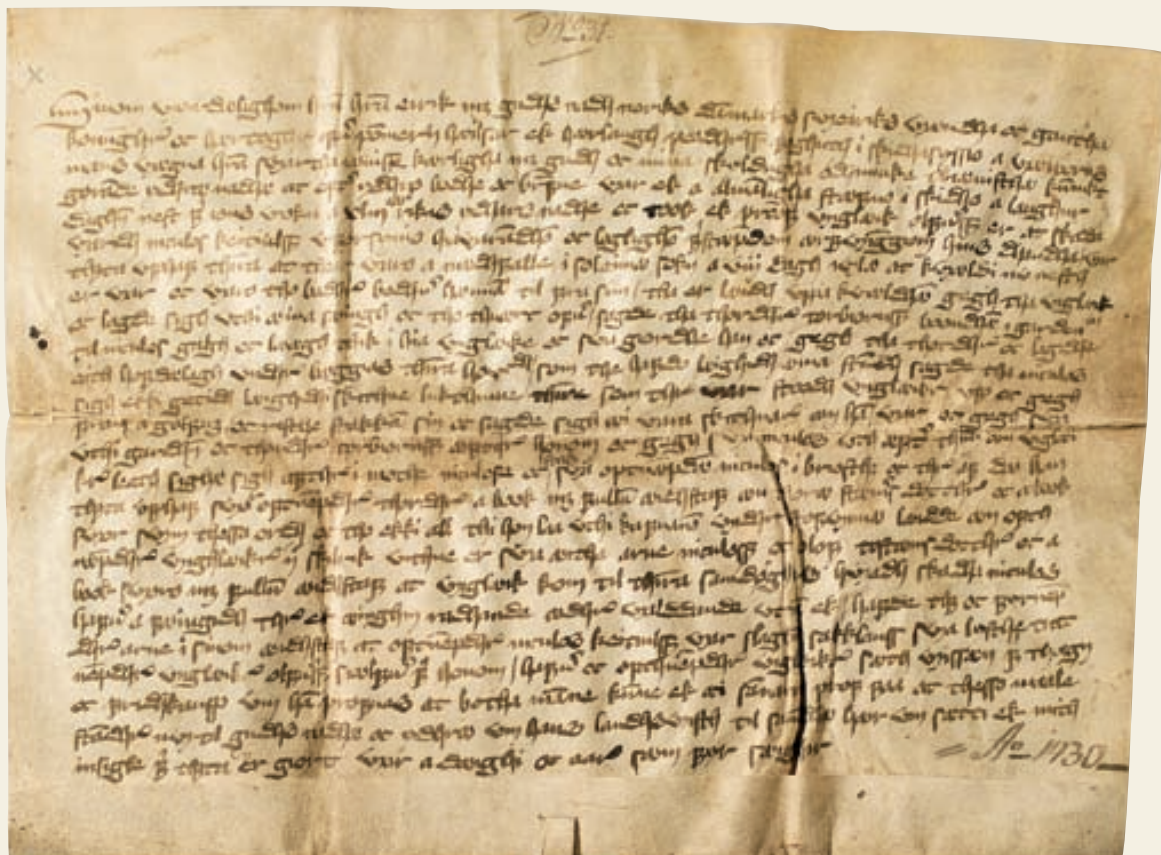
I Røldal i 1501 kom Jon Eiriksson til å skade Olav Olavsson etter en hestekrangel slik at han døde. Olav Olavsson sa: *“Kanskje angrer du at du solgte far min den hesten.”* Jon Eiriksson svarte at han ikke ville nedverdige seg til dét, *“men angående den hesten jeg fikk av far din, hadde jeg vært like hjelpen uten.”* Olav svarte: *“Plager den hesten deg slik, måtte det skje at du kunne få hesten hjem igjen og i ræva på deg, og ri deg fanden i vold med ham,”* hvortil Jon repliserte at *“måtte Gud la ingen mann ri dit.”*

I julegildet i Bø i Telemark i 1432 var det Vagleik Olvesson som ikke hadde vasket seg. Da det led på kvelden, gikk Vagleik og la seg i ei seng. Verten, Tord Torbjørnsson, sa da til Nikulas Kjetilsson: *“Gå og legg deg sammen med Vagleik,”* noe han gjorde. Etter en stund, sa Nikulas at han ikke orket å ligge i den skittlukta som der var. Vagleik sto da opp og ristet serken sin og sa seg ikke være skitnere enn Nikulas. Han gikk så ut i gården og Nikulas etter. Det kom til slagsmål, og Vagleik Olvesson lyste drapet på seg og stilte garanti for bøter han måtte bli ilagt.

Sedvane mot lovens bokstav

De gamle landskapslovene var *kasuistiske*. Et lovbrudd medførte en bestemt straff uavhengig

Provsbrev utstedt av Herlaug Petersson i drappsak mot Vigleik Olvesson fra Bø i Telemark 1432. Original i Riksarkivet (NRA dipl. Deichman nr. 66).

av sakens omstendigheter. Slik sett visste alle hvordan lovene var å forstå.

Magnus Lagabøtes landslov innebærer en modernisering og humanisering av lovverket. Straffer mildnes, og bøtetakster reduseres. Privathevn forbyes, og slektingene til en forbryter skal ikke bøte for hans gjerninger. I straffesaker skal det være offentlig påtale, og det åpnes for at dommerne skal kunne bruke skjønn. Straff og erstatning knyttes til sakens omstendigheter – formildende eller skjerpende. Vi har lenge visst at bøtetakstene i Magnus Lagabøtes landslov må betraktes som veiledende. Bot og erstatning ble etter forhandlinger eller dom fastsatt på grunnlag av den skyldiges økonomiske stilling. I drapssaken mot Solve Olavsson

ovenfor ble bøtene til kongen redusert til en fjerdedel på grunn av provokasjonene drapsmannen hadde vært utsatt for.

I hvilken grad fulgte man loven i denne perioden? Tradisjonelt har retthistorikerne som har beskjeftiget seg med middelalderen, særlig i andre halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, basert sine arbeider på lovverket – landskapslovene og landsloven. Rettspraksis er blitt mindre undersøkt. Nyere undersøkelser av nettopp rettspraksis tyder på at sedvanerett i ulike landsdeler og på ulike nivåer har ligget til grunn for rettsavgjørelsene. Lovens bokstav ble i mindre grad etterlevd enn det man tradisjonelt har ment. Det var åpenbart viktigere for folk å få til en minnelig løsning som kunne aksepteres av alle som levde i lokalmiljøet, også etter at dommen var falt.

Konflikt i husholdet

Arbeidsrettssaker på 1700-tallet

I september 1790 saksøkte tjenestejenta Karen Pedersdatter sin arbeidsgiver Ole Grønner for ulovlig oppsigelse. Karen hevdet hun var blitt jaget fra tjenesten fordi hun hadde brukt feil type ved da hun fyrte opp under vaskekjelen. Husbond Ole påstod på sin side at Karen hadde vært uforskammet, og at det var grunnen til opphevelsen av arbeidskontrakten. Arbeidsrettssaker i 1700-tallets Kristiania var hovedsakelig rettssaker mellom tjenestefolk, som Karen Pedersdatter, og deres arbeidsgivere.

AV HANNE ØSTHUS, MASTER I HISTORIE, UIO

Tjeneryrket var utbredt. I 1801 var nesten 14% av Kristianias befolkning tjenere, og tallet var nesten like høyt for landet forøvrig. Det var vanlig å ha jobbet som tjener før en giftet seg, og omtrent halvparten av befolkningen hadde på et tidspunkt i livet tjent hos andre. Forholdet mellom tjener og arbeidsgiver var regulert gjennom en rekke lover og forordninger. Det var blant annet regler for når og hvordan arbeidskontrakter skulle inngås og oppheves, samt hvordan tjener og arbeidsgiver skulle oppføre seg. Fra 1776 hadde Kristianias tjenestefolk og deres arbeidsgivere rett til å klage hverandre inn for politimesteren for brudd på enkelte av disse forskriftene. Men gjorde de det? Var det flere som Karen Pedersdatter?

Svaret er ja, Karen var intet unntak. I årene 1776–81 og 1790–95 behandlet politiet 111 arbeidsrettssaker mellom tjener og arbeidsgiver. Alt i alt opptok politiet forhør i 696 saker i denne perioden, så slike arbeidsrettssaker utgjorde en stor del av Kristiania-politiets arbeid. I 68% av arbeidsrettssakene var det tjeneren som gikk til sak. Og denne tjeneren var ofte kvinne. Hele 62 av de 111 saksøkerne var tjenestejenter, mens kun 7 mannlige tjenere saksøkte sin arbeidsgiver. Karen Pedersdatter var dermed en relativt typisk saksøker: Hun var tjener og kvinne.

Loven ga arbeidsgiveren rett til å sparke tjeneren før kontraktstiden var omme hvis tjeneren drakk, stjal, var oppsetsig eller “deslige Ting”. Hva “deslige Ting” innebar ble ikke spesifisert, og åpnet for flere

tolkninger. I arbeidsrettssakene var det derfor viktig for tjeneren å bevise at han eller hun hadde oppført seg slik en tjener burde, mens arbeidsgiveren forsøkte å vise det motsatte. Tjenerens karakter var ofte sakens kjerne, og vitner ble forhørt for å styrke eller svekke partenes påstander om tjeneren og tjenerens oppførsel. Ole Grønner påstod Karen Pedersdatter hadde svart ham med en “u-anstændig Mund”. Karen nektet. Hun mente hun slett ikke hadde “udøvet nogen opsætsighed”.

Loven gikk lenger i å sikre arbeidsgiveren enn tjenerens rettigheter, men tjeneren var ikke rettighetsløs. Loven skulle holde *begge* parter “i den tilbørlige orden”, som politimesteren skrev i en kjennelse fra 1777. Hun, for det var dobbelt så mange kvinnelige som mannlige tjenestefolk, hadde krav på å få utbetalt lønn i rett tid, og kunne lovlig forlate tjenesten hvis hun ikke fikk “forsvarlig Kost” eller ble ille behandlet “uden lovlig Aarsag”.

Maren Larsdatter og bøkkerens kone

Arbeidsforholdene på 1700-tallet hadde et moralsk og oppdragende element, og har ofte blitt beskrevet som patriarkalsk. Arbeidsgiver skulle blant annet sørge for at tjeneren gikk i kirken, og han hadde rett til å refse sin tjener slik han også kunne tukte sine barn. Barn og tjenere ble her sidestilt, men en tjener var likevel intet barn. Han eller hun var et rettslig subjekt med juridiske rettigheter og plikter. Refselsesretten var heller ingen blankofullmakt til å banke opp tjeneren. Husbonden måtte ha en *grunn* til å refse. Og dette var kjernen i en del av arbeidsrettssakene: Var tukten fortjent, eller var tjeneren blitt mishandlet?

En relativt typisk mishandlingssak var saken mellom Maren Larsdatter og hennes husband bøkker Christian Homming. Maren saksøkte bøkkeren for å ha mishandlet henne “med hug og slag”. Verken Maren eller noen andre tjenestefolk gikk i mot arbeidsgiverens rett til å tukte, men de klaget

på at tukten var ufortjent eller overdreven. Ifølge loven var dette en legitim måte å argumentere på. I denne saken hadde Christian Hommings kone slått Maren med en kobberpanne og dratt henne i håret. Behandlingen var brutal nok til at Maren hadde begynt å gråte. At det var matmor som stod for den korporlige avstraffelsen, var ikke uvanlig. Det var ofte hun som hadde mest å gjøre med tjenestefolket, særlig de kvinnelige tjenerne, og loven ga henne samme rett til å refse sitt tyende som hennes mann hadde. Fru Homming synes å ha vært spesielt ivrig i sin utøvelse av refselsesretten. I perioden 1792–95 saksøkte ytterligere tre tjenestejenter Homming-paret fordi de mente fru Homming hadde mishandlet dem.

... hvis tjeneren drakk, stjal, var oppsetsig eller “deslige Ting”.

Maren Larsdatter fikk støtte fra enkelte vitner. Christian Hommings svenner hadde hørt han si at Maren ufortjent hadde blitt refset av hans kone. Han innrømmet likevel ikke skyld, men hevdet Maren hadde vært skjodesløs og oppført seg oppsetsig. Dermed var tukten fortjent. Dette var en typisk måte arbeidsgiverne argumenterte på. De forsøkte å framstille tjeneren som upålitelig og ulydig. Tjeneren hadde oppført seg dårlig over en lang periode, men en spesifikk hendelse hadde framprovosert tukten fra ellers overbærende arbeidsgivere. Tjenerne, som Maren, hadde som oftest en annen versjon av hendelsesforløpet.

En syk tjener og hennes uvillige arbeidsgiver

Ifølge loven hadde arbeidsgiveren visse plikter overfor en syk tjener. En syk tjener kunne ikke uten videre sparkes, men tjenestejenta Silde Maria Gundersdatter hevdet at det var akkurat dette som hadde skjedd med henne. Hun gikk til sak fordi hun mente hun var blitt sagt opp på en lovstridig

måte. Dette var den anmeldelsesårsaken som forekom hyppigst i slike arbeidsrettsaker. Silde Maria hevdet at hun plutselig hadde blitt syk en kveld i november 1792. Hun var da på vei hjem til sin arbeidsgiver på Filipstad. Arbeidsgiveren, madame Holmboe, motsa ikke Silde Marias påstand om at hun var syk, men hevdet at “Klagerinden var Gaaet Frisk ud av hendes huus og at Hun ville have hende i samme stand tilbage igjen”. Madame Holmboe mente hun ikke hadde ansvar for sin syke tjener. I stedet fikk Silde Maria sparken, og arbeidsgiveren ansatte en annen i hennes sted.

“... var Gaaet Frisk ud av hendes huus og at Hun ville have hende i samme stand tilbage igjen”.

Forpliktelser overfor syke tjenestefolk har blitt sett på som et uttrykk for arbeidsgiverens patriarkalske ansvar for arbeidstaker i før-industrielle arbeidsforhold. Men, i likhet med madame Holmboe, tok arbeidsgivere ikke alltid ansvar for syke tjenere. Generelt sett gir arbeidsrettssakene inntrykk av at den kontraktuelle siden ved arbeidsforholdet var viktigere enn den moralske og oppdragende. Det ble svært sjelden henvist til arbeidsgivers faderlige forpliktelser overfor sitt tyende, og tjenestefolk i Kristiania synes hovedsakelig å ha fått kontantlønn. Dette understreker at forholdet mellom tjener og husbond var et arbeidsforhold, der arbeid ble byttet mot kontanter, kost og losji.

I saken med Silde Maria Gundersdatter, forsøkte arbeidsgiveren å tegne et bilde av Silde Maria som kranglete og oppsetsig. Vitner kunne fortelle at Silde Maria hadde vært på vertshus da hun plutselig ble syk. Der hadde hun blitt observert dansende. Slikt gjorde ingen skikkelig tjenestejente! Madame Holmboe ville vise at Silde Maria hadde en tvil-

som karakter. Hentydninger om at tjenestejenter hadde tvilsom moral og var løsaktige ble fremmet relativt ofte av arbeidsgivere i arbeidsrettssaker. Maren Larsdatter var ikke bare uforskammet, men skulle ifølge arbeidsgiveren hatt “Samqvæm” med drengen Niels Petersen. På denne måten forsøkte arbeidsgiver å vise at uansett hva han eller hun hadde gjort, fikk tjenestejenta alltid som fortjent. Og det var alltid tjenestejenter det dreide seg om i slike saker. Anklager om løsaktighet ble ikke fremmet mot mannlige tjenere. I stedet ble de ofte anklaget for fyll.

Arbeidsgivere og tjenestefolk saksøkte hverandre. Særlig tjenere benyttet seg av muligheten til å trekke sin arbeidsgiver for retten. Bortsett fra å rømme fra tjenesten, var dette også den utveien tjenestefolk hadde når de mente seg ulovlig behandlet. Tjenerne på 1700-tallet hadde ingen fagforening å vende seg til. Selv om tjener og arbeidsgiver bodde i samme husstand, ble ikke deres forhold ansett som for *privat* til å lovreguleres. Dette er en markant forskjell fra senere tiders syn. Argumenter om at det ikke er mulig eller ønskelig å regulere arbeid som finner sted innenfor husets fire vegger, gjennom lover og regler, gikk igjen i en debatt om ny hushjelplov på 1940-tallet, men dukket også opp så sent som i 2006. Dette var ingen aktuell problematikk på 1700-tallet.

Kilder:

Statsarkivet i Oslo: Oslo politikammer, forhørsprotokoll I, II og IV

Bildet til høyre: Kjønnelsen i saken mellom Karen Pedersdatter og Ole Grønner. Original i Statsarkivet i Oslo (Oslo politikammer, forhørsprotokoll nr. IV, fol. 26a).

Kautokeinosamene og den religiøse uroen 1847–1852

På midten av 1800-tallet var det sterk religiøs uro i Nord-Troms og Kautokeino. Det hele munnet ut i opprøret i Kautokeino i 1852, et drama som har fått stor oppmerksomhet etter premieren på Nils Gaups film Kautokeino-opprøret. Om hendelsene i forkant av opprøret finner vi spennende opplysninger i flere kilder i Statsarkivet i Tromsø.

AV NELLEJET ZORGDRAGER, SOSIALANTROPOLOG

Omkring 1857, mens de satt fengslet i Kristiania, skrev Lars Hætta og Anders Bær beretninger om årene før opprøret. Hætta og Bær forteller om den første kontakten mellom kautokeinosamer og Læstadius' vekkelsesbevegelse, om sitt møte med Læstadius og svenske og finske "vakte", og om hvordan de selv ble påvirket, vakt og omvendt. De forteller stort sett bare om seg selv og sine nærmeste slektninger. Slutten på begge fortellingene, perioden etter 1848, er dessverre gått tapt.

For tidsrommet fra begynnelsen av 1849 til februar 1851 skrev både presten i Kautokeino, Søren von Krogh Zetlitz, og prosten i Alta-Talvik prosti, Julius Aars, innberetninger om vekkelsen til biskopen i Tromsø. Aars besøkte Kautokeino to ganger i mars 1849. Innberetningene skildrer følelsesladde scener og forteller om folk som i sjelenød, ned-

trykt av syndebyrden, har de skrekkeligste visjoner om helvetets plager. Presten Zetlitz skrev blant annet en lang innberetning på 16 tettskrevne sider, datert 29. mars 1849. Han gir en malende skildring av situasjonen i kirken da han skulle holde gudstjeneste den 18. februar:

Nogle udstødte vilde Skrig, Nogle udbrøde i forvirrede Ord, Andre stampede mod Kirkegulvet endog med Stave, de Fleste havde en eiendommelig krampeagtig Rykning, hvorved Hovedet voldsomt slængedes til Siden, Nogle sloge i krampeagtig Vildhed Hænderne mod Kirkestolene, medens Hovedet, i Takt med Hænderne, rykkedes bagover. Andre rystede i den voldsomste Skjelven; Andre anstrengede sig til Graad, de Fleste vedligeholdte under hvilket som helst andre Gebærder en Sidebevægelse med Hovederne, og et stort Antal fixerede et stii-fned Blik paa Altertavlens Christusbillede, [...]. Fruentimmerne vare mest lidenskabelige i deres Gebærder. Kirken var

Nellejet Zorgdrager er pensjonert lektor i sosialantropologi ved Universitetet i Groningen, Nederland. Hennes doktorgradsavhandling fra 1989 om Kautokeino-opprøret er utgitt på norsk i 1997 med tittelen *De rettfærdiges strid, Kautokeino 1852*. Artikkelen tar utgangspunkt i et innlegg hun holdt på et seminar arrangert av Statsarkivet i Tromsø og Tromsø International Film Festival i januar i år.

overfylt af Mennesker. Det Hele gjorde et uudsigeligt nedslaaende Indtryk paa mig.

Det går fram av beretningen at ekstatisk foretelse hadde forekommet helt fra desember 1848. I 1849 skjedde det også at noen av de gjenfødte kunne falle i en slags drømmende besvimelse. Når de våknet fra denne "virkelig Døds Tilstand", kunne de fortelle hva de hadde sett på sin vandring gjennom helvetet og himmelriket. Ifølge Zetlitz trodde samene at de kunne forbedre seg ved å angre sine synder og å bekjenne dem. Gjennom så å leve etter de ti bud, kunne de bli fullkomne "Guds Barn". Zetlitz var meget bekymret over samenes oppfatning om at man som resultat av gjenfødelse ble et fullkomment, rent og ufeilbarlig Guds barn. I et postscriptum til brevet skriver han at prestene ved kysten burde varsles om bevegelsen. Han foreslo at innberetningen hans skulle trykkes i Tromsø-Tidende, men det skjedde ikke.

I innberetningen for 1850 skriver Zetlitz så godt som ingenting om hvordan samene oppførte seg. Det er læren som bekymret ham. Under bispevisitasen i mars det året var det noen i kirken som ropte og hadde rykninger, men det var langt ifra så voldsomt som året før. De innberetningene vi har fra Kautokeino for vårparten 1850, gir grunn til å tro at befolkningens framferd var blitt roligere. I 1851 skriver Zetlitz ingenting om Kautokeino-samenes oppførsel, verken inne i eller utenfor

kirken. Alle brev og innberetninger for perioden februar 1849 til februar 1851 gir inntrykk av at hele befolkningen i Kautokeino var grepet av bevegelsen. Noen ledere fantes ikke. Ifølge Zetlitz var det flere profeter enn disipler. Ingen av brevene fra denne perioden nevner noen navn.

Av stor betydning for den videre utviklingen av bevegelsen i Kautokeino var hendelsene på Skjervøy sommeren 1851. Åtte samer ble anmeldt for å ha oppført seg støyende i og utenfor kirken under konfirmasjonsgudstjenesten den 6. juli det året. Anmeldelsen ble skrevet av presten i Skjervøy, Andreas Qvale, og rettet til fogd Petersen i Senja og Tromsø. Den finnes i arkivet etter Senja og Tromsø sorenskriveri blant "extrarettssaker" for 1851. Brevet forteller om uroligheter ved begynnelsen av gudstjenesten.

Gudstjenesten skulde tage sin Begyndelse, men neppe havde Kirkesangeren begyndt Indgangs-bønnen, førend enkelte høie Raab i Kirken hørttes, da Bønnen var endt formanede jeg fra Chordøren til Rolighed, dog Raabene gjentoges desuagtet senere og jeg gav da Ordre til at føre Raaberne ud af Kirken, hvilket ogsaa skedte; men ved Kirkedøren vedbleve de med sin Raaben, hvorfor jeg fandt det rigtigst at standse med Gudstjenesten [...].

Qvale nevner også at samene hadde uttalt seg truende mot ham personlig og andre personer

Sogneprest Zetlitz innberetning til biskopen av 29. mars 1849. Original i Statsarkivet i Tromsø (Biskopen i Nord-Hågoland: korrespondanse, eske 181).

i prestegjeldet. Han ønsket at “deres utilbørlige Forhold med Hensyn til Orden og Sikkerhed ...” ble straffet med en “passende Mulkt”. Han anmelder Mathis Jacobsen Hætta, hans kone Ellen Aslaksdatter (Skum), Rasmus Gundersen (Spein), Aslak Persen (Rist), Ole Aslaksen (Somby), Aslak Jacobsen Hætta, Berit Mikkelsdatter Korvatus og Karen Larsdatter (Siri) for forstyrrelse av gudstjenesten og krever forhør om saken. De første forhørene ble berammet i august. De fleste samene hadde da allerede begynt å flytte innover mot Finnmarksvidda og det ble bare vitneavhør. Aslak Hætta og Rasmus Spein skrev likevel et brev til fogden. Brevet er på kvensk og er ført i pennen av Aslak Hætta. Brevet viser at de følte seg forfulgt for troens skyld.

For rettsaken fikk det stor betydning at Qvale hadde avbrutt gudstjenesten og gått hjem. Dermed ble

samene tiltalt for å ha forhindret gudstjenesten, noe som etter loven skulle straffes med fengselsstraff. Siden prestekallet i Kautokeino sto ledig sommeren 1851, sendte biskopen samme høst Nils Stockfleth til Kautokeino. Han hadde siden 1830-tallet ivret for at prestene i de samiske områder skulle preke og undervise på samisk. Noen prester støttet ham i dette, men etter 1848 økte motstanden mot hans idéer, også blant de geistlige. De verdslige myndighetene hadde hele tiden stort sett støttet fornorskinglinjen. For Stockfleth var det derfor av personlige grunner viktig at nettopp han skulle lede bevegelsen i roligere baner igjen. Han kom til Kautokeino i slutten av oktober.

Stockfleth hadde vært litt over en uke i Kautokeino da han den 31. oktober ba fogd Lie i Alta om å arrestere brødrene Ole og Mons Somby, Rasmus Spein, John Johannesen Hætta samt Aslak og

Kautokeino kirke på xylografi fra 1827. Kirken var ikke vesentlig forandret i 1852. Fra Arthur de Capell Brooke: *A winter in Lapland and Sweden*, London 1827.

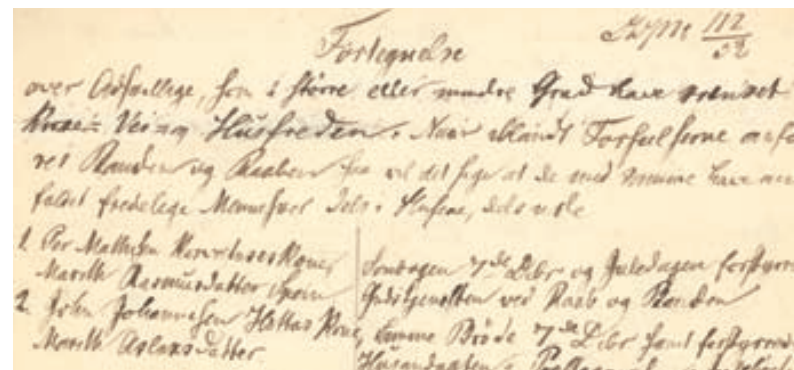

Vikarprest Stockfleths brev fra 27. januar 1852 og hans fortegnelse over de mest aktive i vekkelsen. Originaler i Statsarkivet i Tromsø (Biskopen i Nord-Hålogaland: korrespondanse, eske 183).

Mathis Jacobsen Hætta. De første fire hadde den 29. oktober forsøkt å omvende ham og – da det ikke lyktes – erklært at han hørte djevelen til. Stockfleth, som Qvale, mente at for en slik oppførsel burde samene pålegges en verdslig straff. Det er lett å forstå hvorfor nettopp noen av disse ville omvende Stockfleth. De ville overbevise ham om at deres tro var den rette. Han var jo en innflytelsesrik mann.

Samene reagerte på anmeldelsen med å bli mer og mer nærgående. Den 9. november gikk Rasmus Spein opp på prekestolen og lyste forbannelser over Stockfleth. Under markedet på Kjækan i Nord-Troms senere samme måned, ble åtte menn arrestert. Fem av dem hadde også vært aktive på Skjervøy. Alle åtte ble avhørt og satt i varetektsfengsel. Stockfleth håpet at det nå ville bli roligere, men uroen ble bare verre. Det var konene til de arresterte mennene og andre slektninger som nå agerte mot Stockfleth. Blant dem var også mange fastboende samer. Det ble tatt opp forhør, i november på Kjækan og i Alta og i februar i Kautokeino. De gjaldt både Skjervøy-saken og det som hadde skjedd i Kautokeino utover høsten og vinteren.

Gjennom brevene til Stockfleth, Bucht og Hvoslef og fra en liste som Stockfleth utarbeidet til bruk under rettssaken, kjenner vi 58 av de mest aktive vakte ved navn. 43 av dem var flyttsamer, og hele

40 flyttet om sommeren til Skjervøy prestegjeld. Det endte med at 24 personer ble tiltalt for forstyrrelse eller for hindring av gudstjeneste, gudsbespottelse og fornærmelse av en embetsmann, Stockfleth, under utøvelsen av sin embetsgjerning. Av disse ble 22 idømt straff. I tillegg ble det bestemt at de måtte betale saksomkostningene.

Av de dømte var 18 flyttsamer. Rasmus Spein, Mathis Hætta og Ellen Skum ble idømt straffarbeid på henholdsvis 2 år, 8 måneder og 1½ år blant annet fordi de hadde hindret en embetsmann i å utøve sin embetsgjerning – å holde gudstjeneste. De tre, men også Aslak Hætta og Ole Somby, som ble dømt til 20 og 15 dager på vann og brød, vedtok ikke dommen. De anket den inn for Høyesterett. Med unntak av Ellen Skum, satt de i fengsel til dommen falt i mai 1852. Høyesterett bekreftet underrettsdommen. Mathis og Rasmus ble sendt til Kristiania for å sone straffen der. Da Aslak og Ole slapp ut av fengselet i juli, hadde de sittet inne i bortimot åtte måneder for en straff på 20 og 15 dager.

Saksomkostningene de måtte betale, utgjorde en sum på nesten 1000 spesiedaler, 500 for Skjervøy-saken og forhørene i november, og litt mindre for forhørene og rettsaken i Kautokeino. De åtte personene som hadde vært innblandet i begge forhørsrundene, skyldte til sammen 670 daler.

Det tilsvarte verdien av ca 536 reinsdyr eller 67 på hver person. Siidaen til brødrene Ole og Mons Somby ble hardt rammet. Syv av de straffede tilhørte denne siidaen, og fem av dem hadde vært innblandet i begge saker. Blant dem var ekteparet Mathis Hætta og Ellen Skum. På denne tiden regnet man med at en flyttsamefamilie trengte en flokk på 200 dyr for å kunne leve av den. Man kan da tenke seg hva det betydde å miste 67 dyr eller dobbelt så mange.

Fra sommeren og ut året finner man beskrivelser av forholdene i Kautokeino i brevene fra sognepresten, Fredrik Hvoslef, til biskopen i Tromsø, til fogden og sorenskriveren i Alta – med selve anmeldelsen av opprøret – og til amtmannen i Finnmark. I tillegg har man forhørene av samene som ble tatt opp etter opprøret. Disse forteller om perioden etter Høyesteretts avgjørelse.

Da Ole Somby kom til siidaen sin i juli, så han det som sin oppgave å beskytte Mathis' kone Ellen Skum, som fortsatt var på frifot. Ole begynte å reise rundt til andre siidaer for å overtale folk til å komme til hans siida. I slutten av september og begynnelsen av oktober kom Aslak Rist og Aslak Hætta med sine rein og en del slektninger. I oktober var det ikke bare Ole, men også Mons Somby, Aslak Hætta og Aslak Rist, som reiste rundt for å overtale folk til å slutte seg til storsidaen. Den drivende kraften bak denne vervingskampanjen var Ole Somby.

Kampanjen ble intensivert etter at skysskafferen omtrent 14 dager før opprøret hadde vært i siidaen. Han kom med beskjed fra lensmann Bucht om at han kom for å hente Ellen. Skysskafferen minnet også folk i siidaen om at de måtte betale saksomkostningene, eventuelt gjennom tvangsauksjon. Tidligere på høsten hadde de dessuten fått vite at de, i likhet med alle andre kautokeinosamer, ville bli utestengt fra sine sedvanlige vinterbeiteområder i Finland. Den retten norske samer hadde

til å gå med sine rein inn i Sverige og Finland, fastlagt i Lappekodisillen fra 1751, var for Finlands vedkommende blitt opphevet fra 15. september 1852.

Siidamedlemmene må ha følt det som om myndighetene var i ferd med å ødelegge eksistensgrunnlaget deres. Bare saksomkostningene alene ville antagelig presse flere av dem ut av den næringen og det livet de kjente. Den siste vinteren hadde de måttet savne arbeidskraften til de mange mennene som satt i varetekt, og nå ville i tillegg viktige vinterbeiteområder bli gjort utilgjengelig. Framferden i de siste to ukene før opprøret ble mer og mer radikal og stemningen mer og mer oppskrudd.

Om morgenen 8. november ledet Aslak Hætta og Mons og Ole Somby en gruppe på i underkant av 40 voksne mot handelsmannens hus. Resultatet ble tragisk for alle.

Kilder:

Statsarkivet i Tromsø:

Biskopen i Nord-Hålogaland: Korrespondanse ordnet kronologisk, eske 181 og 183.

Senja og Tromsø sorenskriveri: Ekstrarettssaker 1851.

Alta sorenskriveri: Ekstrarettssprotokoll 1851–1853 og justisprotokoll 1853.

Litteratur:

Bær, A.P.: "Erindringer 1825–1849, Oversat fra lappisk av J. Qvigstad" i *Norvegia Sacra* 6. årg. 1926, s. 39–79.

Hætta, L.J.: "En beretning om de religiøse og moralske forhold i Kautokeino før den læstadianske vækkelse. Oversat fra lappisk av J. Qvigstad" i *Norvegia Sacra* 3. årg. 1923, s. 68–89.

Skaar J.N. (red.): *Breve fra Niels J. Chr. V. Stockflech 1825–1854*, Kristiania, 1896.

Zorgdrager, Nellejet: *De rettferdiges strid. Kautokeino 1852*. Oslo 1997.

Zorgdrager, Nellejet: "Grensesperringen og Kautokeinoopprøret" i *Diedut* 3/1998 s.93–109.

Zorgdrager, Nellejet: "F.W. Hvoslefs brev vedrørende samene" i *Diedut* 2/2004.

Journalen – nøkkelen til arkivet

Ordet journal betyr dagbok, og en journal i et arkivsystem er nettopp det: Et kronologisk ført register over all innkommet sakspost. Dette hjelpemiddelet kom i bruk i Rentekammeret fra 1740, og ble etter hvert tatt i bruk i de fleste administrasjoner.

De eldste journalene er som regel ganske enkelt bygd opp, med fem rubrikker: Først kommer journalnummeret. Alle innkomne skriv ble fortløpende nummerert innenfor kalenderåret. Så kommer et tekstfelt hvor det opplyses hvem som er avsender og hva saken dreier seg om. Deretter kommer avsenders datering og mottaksdato, og til sist en avskrivingsrubrikk. Her kan det stå dato for svarbrev eller sidetallet i kopiboka der svarbrevet er ført inn.

I mange tilfeller er sakens dokumenter blitt sendt videre med det brevet avskrivingsrubrikken henviser til. Andre ganger kan det stå at sakens dokumenter er ”henlagt”. Det vil si at dokumentene finnes i sakarkivet på det aktuelle journalnummeret. Journalnummeret og journalførers initialer ble påført dokumentene.

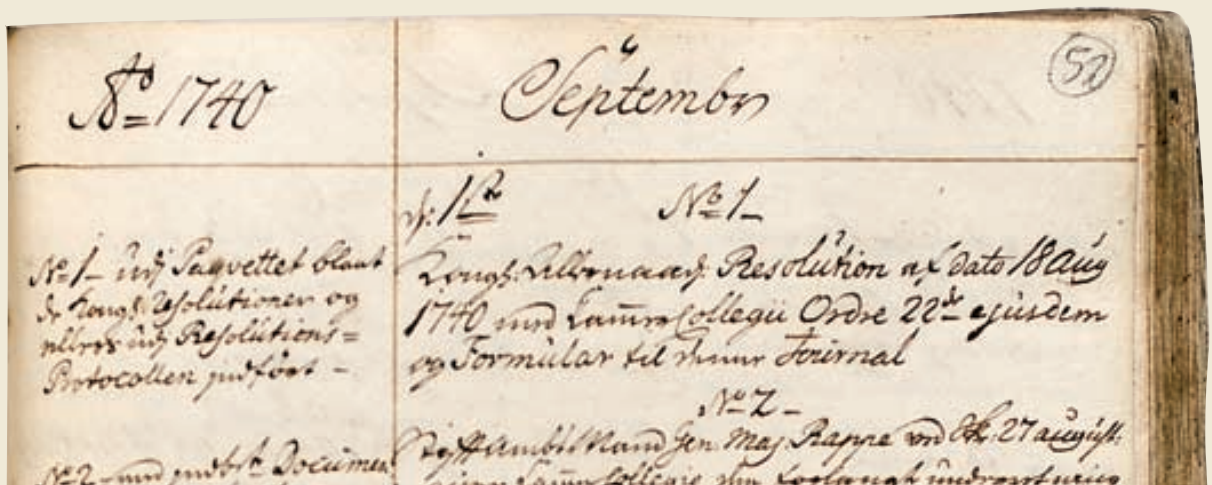
I nummer-rubrikken vil det i tillegg til selve journalnummeret ofte stå en rekke andre tall også, for

eksempel 569/64. Dette er en lenking. Det betyr at det brevet som er registrert, er en del av en sak med flere ekspedisjoner. Et slikt tall er en henvisning til nærmeste foregående eller påfølgende ekspedisjon i samme sak, i eksempelet ovenfor til journalnummer 569 for året 1864.

Omkring forrige århundreskifte ble avsendernavn skilt ut fra tekstrubrikken, og i mange journaler fikk man også et kodefelt. For en arkivkyndig røper dette med en gang hva slags system sakarkivet har; alfanumerisk system eller en eller annen form for arkivnøkkel. Disse systemene skal vi komme tilbake til senere, men hovedregelen er i alle fall grei: Noter alle numre og koder, for dette er de opplysningene som kan gjøre det mulig å finne igjen dokumentene i saken.

Journalen er altså selve nøkkelen til å finne fram i et arkiv, men hvis en ikke vet presis når en sak ble behandlet, kan det være vanskelig å finne den. Tidlig begynte man derfor å bruke journalregistre, som er alfabetiske registre enten på saksområde eller helst på avsender. Disse kan være egne bøker eller finnes bakerst i hvert av journalbindene.

Rentekammeret, Sønnefjelske
kontor: Journal A 1740–1745.
Original i Riksarkivet.

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi fortsetter våre dykk i Wessel-Bergs *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge og Norsk Lovtidend*. Bakom de trykte bestemmelsene vil det alltid finnes arkivmateriale, oftest i Riksarkivet, men noen ganger også i ett eller flere statsarkiv

1808

Ikke bare barkebrød

2. juni. Aabent Brev fra Regjerings Commissionen, at da det er bekjendt, at saavel islandsk Mos som Qveke-Rødder og andre vildt voxende Urter med Nytte kunne anvendes til Meel, som en for Mennesket nærrende Føde, har Regjerings Commissionen besluttet, under nærværende Conjunctioner saa meget som muligt at bringe Almuen til heraf at benytte sig. Overlærer ved Christianias Cathedral-Skole og Norske Landcadet-Korps, Flor, har viist sin patriotiske Tænkemaade i at tilbyde sig at omreise i en Deel af Agershuus Stift, for at undervise Almuen i Behandlings- og Tilberednings-Maaden af ovennævnte Græsarter, til Meel.

Fremdeles blev det i Følge bemelte Flors Forslag samme Dag overdraget nogle Mænd i Christiania at lade samle og kjøbe Dyrknokler eller Been, og berede dem til Been-Pulver, hvilket igjen skjenkes

eller sælges til Alle dem, der lave Mad eller forestaae Madlavningen i Hospitaler, Sygehuse, Lazaretter, Fattighuse, Marketenterier, m.fl., for at benyttes til nærrende Kraftsuppe eller Gelee.

“Selv det svagere Kjøen ...”

30. juni. Rescript til Regjerings Commissionen, ang. at tilkjendegive Frederikshalds Borgere og Indvaanere (hvilke, efter indkomne Rapporter, erfares at have med forenet Anstregelse og Deeltagelse søgt at lette og understøtte den brave norske Krigshærs Foretagender mod Fienden), at Kongen, med landsfaderlig Glæde erkjender, at de endnu ere besjælede af samme Fædrelands-Aand, som fordum tilvandt Frederikshald Tvillingerigets Taknemmelighed og hele Europas Agtelse.

Commissionen har derhos navnlig en tilkjendegive Oberstinde Holst paa Ødeberg, at Kongen med særdeles Tilfredshed paaskjønner den rosværdige Beredvillighed, hun viser til at skjenke Landets Forsvarere Vederqvægelse, som et nyt Beviis paa, at selv det svagere Kjøen er gjennemtrængt af ædel Følelse for et elsket Fødelands Ære og Selvstændighed og for den retfærdige Sag.

1908

Læreren først på plass!

2. juli. Skrivelse fra Kirkedepartementet til skoledirektøren i Kristianssand, hvori departementet foranlediget ved en forespørsel fra et skolestyre gjør opmerksom paa, at i den av departementet utarbeidede normalplan for folkeskolen paa landet er det i § 4 i bestemmelserne om orden og tugt paalagt læreren som pligt at indfinde sig i skolestuen en halv time før skoletiden for at ha tilsyn med børnene, mens de samles til undervisningen. Lærerne antages ikke at kunne gjøre indsigelse mot lovligheten av en saadan bestemmelse.

Hva kan en pillejomfru bestille?

24. juli. Skrivelse fra medicinaldirektøren til en distriktslæge, hvori som svar paa en forespørsel, om det kunde tillates de saakaldte “pillejomfruer” ved apotek at ekspedere i officinet ved skranken, uttales, at i de gjældende bestemmelser vedkommende apotekpersonalet handles der, foruten om apotekeres, kun om farmaceuters og disciples forhold. Ved de fleste apotek anvendes imidlertid til assistanse i større eller mindre utstrækning ogsaa anden slags hjælp, de saakaldte laborantkarer og “pillejomfruer”, uten at dette forhold, saavidt vites, nogensinde fra styrelsens side har været anset for ulovlig. I bestemmelsene findes heller intet, som forbyr anvendelsen av

[Krøniken]

den slags assistanse. I henhold til det anførte antar direktøren, at det ikke kan negtes en apoteker at benytte en assistent som den omskrevne til utlevering av haandkjøpsartikler ved apotekets skranke.

1958

Moderne hotellstandard

6. juni. Kongelig resolusjon. Lov om hotell, andre herbyrge og serveringstader settes i kraft fra 1. juli 1958. Med hjemmel i lovens §§ 5, 28 og 30 fastsettes som gjeldende fra 1. juli 1958:

Driftsmessige krav for hoteller.
§ 25. Kjøkkenet må være godt og fagmessig drevet. Leder av hotellkjøkken må ha tilfredsstillende utdanning og praksis.

§ 26. Alle hovedmåltider skal i alminnelighet kunne fås i bedriftens spisesal til faste tider. I turist- og høyfjellshoteller skal det serveres lunsj og middag. Lunsj bør serveres i tiden fra kl. 13 til kl. 15. Servietter bør skiftes for hvert måltid.

§ 27. Byhoteller kan i særlige tilfelle fritas for kravet om servering av varm mat. I byhoteller skal en kunne få kaffe eller te complet (kaffe eller te, 2 a 3 sorter brød, smør og marmelade eller syltetøy).

§ 28. Bedriftens folk skal være iført ordentlige og velstelte klær i antrekk som passer for vedkommende stilling og opptre på en høflig og hensynsfull måte. Alt arbeid skal utføres med minst mulig støy, og enhver ting som kan virke uheldig overfor gjestene bør unngås. Det bør alltid være en person til stede som forstår engelsk.

§ 29. Ethvert hotell skal yte godt stell og en tilfredsstillende service i forhold til bedriftens nivå og art.

§ 30. Ved turist- og høyfjellshoteller bør minst en av værelsesbetjeningen og en av serveringsbetjeningen snakke engelsk, og det bør alltid være en person til stede i hotellet som også forstår fransk og tysk.

§ 31. Ved turist- og høyfjellshoteller, der en vesentlig del av gjestene oppholder seg flere dager, bør det sørges for underholdning og annen adspredelse.

Bokverk fullført

Det femte og siste bindet i serien *Norge i 1743* utgis til høsten av Solum forlag i samarbeid med Riksarkivet. Serien baserer seg på en omfattende spørreundersøkelse som Danske Kanselli satte i gang i 1743. Kanselliet ønsket å "faa bragt til Veie en fuldstændig Landbeskrivelse over Kongens Riger og Lande". 43 spørsmål ble sendt ut til embetsmenn over hele landet. Her ble det spurt om både geografiske, økonomiske og kulturelle forhold. *Norge i 1743* inneholder alle besvarelsene fra Norge. I alt 170 manuskripter skildrer landet vårt fra Lista i sør til Kvænangen i nord. Svarene varierer både i lengde og kvalitet, men samlet gir materialet et unikt innblikk i forholdene i Norge for drøyt 250 år siden. I tillegg til de geografiske beskrivelsene får vi høre om handel og håndverk, fiske og jordbruk, villdyrplage og skredfare, matskikker og klesdrakt, sykdommer og helbredende urter, navneskikker og dialektuttrykk og mye mer.

Gull og sølv til *Den glemte skriften*

I konkurransen "Årets vakreste bøker 2008" fikk Knut Johannesens *Den glemte skriften* gull for typografi og sølv i klassen "Fakta og oppslag". Prisen deles ut av Grafill, Norsk organisasjon for visuell representasjon. Organisasjonen representerer det ledende fagmiljøet for visuell kommunikasjon i Norge.

Boka, som er gitt ut på Universitetsforlaget, er designet av Aud Gloppen i Blæst design, mens Merkur-Trykk står for repro og trykking.

Typografiprisen var en spesialpris som juryen valgte ut blant vinnerarbeidene i de forskjellige sjangrene. I begrunnelsen står det: "Boken tar for seg skriftens og skriveferdighetens utvikling i Norge. En pedagogisk lærebok som gjør det mulig å lese tekster skrevet med gotisk skrift. Det er ikke på grunn av det svært relevante innholdet for denne kategorien denne fortjener gull, det er fordi materialet knapt kan formidles bedre. En uovertruffen typografisk sikkerhet parret med komposisjonsmessig dristighet."

I begrunnelsen for sølvprisen kan vi blant annet lese "Vakker og dristig ... fleksibel, men likevel stram."

Produksjon av mikrofilmkopier innstilles

1. juli 2008 innstilles all produksjon og levering av mikrofilmkopier fra Riksarkivet. Bestillinger innkommet før 1. juni vil bli effektivert. Dette vil gjelde 16 mm og 35 mm rullfilm samt mikrofilmkort (microfiche).

Tilbudet innstilles på grunn av sterkt redusert etterspørsel. Kirkebøkene, som alene har utgjort 90% av bestillingene, er nå digitalisert og gjort tilgjengelig på www.digitalarkivet.no. I løpet av de nærmeste årene vil resten av mikrofilmsamlingen bli gjort tilgjengelig på samme måte.

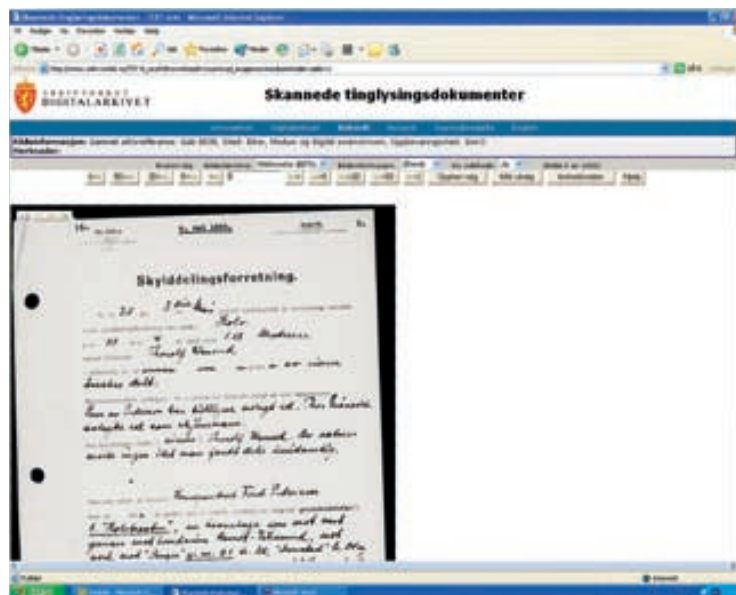
Fylkesfotonettverk Rogaland med eiga nettside

Fylkesfotonettverk Rogaland er eit treårig samarbeidsprosjekt mellom alle arkivinstitusjonane, regionmusea og spesialmusea i fylket. Nettverket har fått støtte frå ABM-utvikling for 2006, 2007 og 2008 til ei koordinatorstilling. Frå Rogaland fylkeskommune har nettverket fått RUP-midlar, regionale utviklingsmidlar, til etablering av eiga nettside. Du er velkommen til å lesa meir om prosjektet på nettsida: www.fotonettverk-rogaland.no

[Notiser]

De første delene av det skannede tinglysingsmaterialet blir i disse dager tilgjengelig på Digitalarkivet.

Tinglyste dokumenter klar for lansering på nettet

Tinglyste dokumenter vil bli lansert på nettet i juni. I første omgang vil det, som en pilot, bare omfatte materiale fra Statsarkivet i Hamar, det vil si for Hedmark og Oppland. Etter å ha høstet erfaringer med tjenesten, vil en gå videre med å legge ut materiale fra resten av landet i løpet av 2008 og 2009. Det gjelder et lite forbehold for Statsarkivet i Oslo, der det foreløpig er usikkert når en vil være klare til å legge ut tinglysingsmaterialet.

For å tilrettelegge bruken av tinglysingsmaterialet for ulike målgrupper, vil brukergrensesnittet ha tre alternative innganger til materialet. Én vil gi mulighet til å søke frem panteregisteret for den eiendommen man ønsker,

basert på navnet. Det skal også være mulig å navigere i menyer med utgangspunkt i kommune og gårdsnavn. Søkingen vil bare bli lagt til rette for de nyeste panteregisterseriene. For vanlige brukere vil dette ikke representere noe problem, fordi alle rettskraftige dokumenter skal være ført over i det nyeste registeret da det ble tatt i bruk. Dette vil være den vanlige inngangen til tinglysingsmaterialet for vanlige brukere som er på jakt etter eiendomsopplysninger.

Den andre inngangen vil gi anledning til å slå opp en side eller bla direkte i en bestemt pantebok. Det vil være nyttig for alle som allerede har referanse til protokollens nummer og sidetall eller

tinglysingsdato, for eksempel hentet fra en kopi av grunnboksbladet.

Den tredje inngangen vil gi adgang til å bla i alle panteregistrene for et tinglysingsdistrikt. Dette vil være mest aktuelt for ulike typer forskere og lokalhistorikere som er interessert i eldre dokumenter som ikke lenger er rettskraftige.

Arkivveiledning på tvers lansert i Trondheim

Den 9. mai lanserte Arkivsenteret i Trondheim en arkivveiledning på nett. Veiledningen forklarer hvor man kan finne informasjon i både statlige, kommunale og private arkiv om mye etterspurte emner. Den ligger på Arkivsenterets hjemmeside www.arkivsenteret.no.

Ett tema er så langt ferdig: "Mappa mi – personopplysninger". Det vil bli fulgt av en veiledning om gård og eiendom og en om veier. Forhåpentligvis blir det flere temaer etter hvert. Veiledningen er resultatet av et samarbeidsprosjekt mellom alle institusjonene i Arkivsenteret, og prosjektet har økonomisk støtte fra ABM-utvikling.

[Kalender]

Wergeland-dag i Oslo

17.06.: Denne dagen er det 200 år siden Henrik Wergeland ble født, og det skal feires flere steder i Oslo. Det blir jubileumsmarkeringer blant annet i Studenterparken, ved Grotten, på Grei Kafé, Bankplassen og Akershus Festning. Riksarkivet planlegger et variert program der riksarkivaren Wergeland er i fokus – for anledningen lokalisert i hans gamle kontor på Akerhus Festning. Før midnatt blir det et romantisk avslutningsarrangement på taket av Operaen. For mer informasjon: www.arkivverket.no og www.wergeland2008.no.

9th North Sea History Conference

05.–07.09.: Stavanger sjøfartsmuseum står som vertskap for historiekonferansen Maritime

People. Program m.m. finnes på www.northseanetwork.com.

Arkivenes dag

08.11.: Riksarkivet og de fleste statsarkivene arrangerer Arkivenes dag med åpent hus, foredrag og omvisninger. Ved noen av statsarkivene kan arrangementet bli flyttet til en hverdag. Årets tema er “Mangfold”. Nærmere opplysninger kommer i Arkivmagasinet 3/08.

Arrangementer kan bli berammet på så kort varsel at Arkivmagasinet ikke rekker å kunngjøre dem. Det anbefales å følge med på www.arkivverket.no.

Utstillinger i Skattkammeret

Vår Wergeland – patriot, bråk-maker og menneskevenn
Henrik Wergeland har ikke satt mange spor etter seg som dikter i kildematerialet i Riksarkivet. Men desto mer er det å finne om ham som historiker og riksarkivar, om hans kamp for jøders adgang til riket og om hans sosiale engasjement. Med sin provoserende oppførsel og uforsiktlige uttalelser hadde han dessuten en egen evne til å havne i retten. Det ble det også arkivstoff av.

Utstillingen er åpen for alle i lesesalens åpningstid. Det er omvisning hver onsdag kl. 14.00 og for grupper etter avtale. Gratis adgang. Utstillingen blir stående ut året.

Arkivakademiet har som formål å drive arkivutdanning på høyt nivå til beste for arkivfunksjonene så vel i offentlige som i private virksomheter. Arkivakademiet to studietilbud er godkjent som høgskolestudium.

Grunnenhet i arkivfag

Hovedfokus i studiet er ulike sider av arkivdanningsprosessen. Gjennom undervisning og studium av faglitteratur og regelverk settes studentene i stand til å møte de daglige utfordringene i arkivdanningen og håndheve regelverket på arkivområdet. Studentene skal også utvikle sin bevissthet omkring arkivene som samfunnets hukommelse, som en nødvendig forutsetning for historiske undersøkelser og forskning og som rettslig dokumentasjon. Studiet gir 30 studiepoeng.

Studiet omfatter undervisning, gruppearbeid og oppgaveskriving. Undervisningen gis konsentrert i 4 atskilte samlinger over 2 semestre. Første kurssamling starter i september. Utdanningen avsluttes med en skriftlig eksamen i mai/juni (under den 5. samling). Pensum er på ca. 2300 sider hvorav noe er på engelsk. Undervisningen foregår i Oslo. Arkivakademiet har tatt i bruk læringsplattformen Fronter.

Studiet er åpent for søkere med generell studiekompetanse eller som har relevant realkompetanse.

Spesialenhet i elektronisk arkiv

Gjennom undervisning, selvstendig oppgavearbeid og studium av faglitteratur og regelverk skal studentene settes i stand til å møte virksomhetens behov for kunnskaper om IKT-basert arkivdanning. Det legges vekt på en mer spesialisert anvendelse av arkivteoretiske grunnprinsipper i en digital kontekst. Spesialenheten gir 15 studiepoeng.

Studiet omfatter undervisning, gruppearbeid og oppgaveskriving. Undervisningen foregår i Oslo over to atskilte samlinger, en samling i høstsemesteret og en samling i vårsemesteret. Arkivakademiet har tatt i bruk læringsplattformen Fronter. Pensum er på ca. 1100 sider, hvorav noe på engelsk. Spesialenheten avsluttes med hjemmeeksamen.

Studiet er åpent for søkere som har bestått grunnutdanningen (grunnenhet i arkivfag) eller søkere fra andre læresteder hvis utdanningen tilsvarer 30 studiepoeng som tas ved Arkivakademiet. Søkere som er 25 år eller eldre, kan tas inn på særskilt grunnlag.

Studieavgift

Stiftelsen Arkivakademiet er selvfinansierende, og deltakeravgiften dekker undervisning, pensumlitteratur, retting av obligatoriske oppgaver, lunsj under kurssamlingene og eksamen med vitnemål.

Grunnenheten i arkivfag koster kr. 32 000, dvs. kr. 16 000 pr semester.
Spesialenheten i elektronisk arkiv koster totalt kr. 18 000, dvs. kr. 9 000 pr. semester.

Interessert?

Søknadsskjema, studieplan og ytterligere opplysninger kan du få ved å kontakte: **Arkivakademiet**, tlf. 22 02 26 71, telefaks 22 23 74 89 eller ved å gå inn på våre nettsider: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/utdanning/arkivakademiet.html>

Søknadsfrist og adresse:

Søknadsfristen er: 1. august 2008. Adressen er: Arkivakademiet, c/o Riksarkivet, Postboks 4013 Ullevål Stadion, 0806 Oslo

Velkommen!

Riksarkivet

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjø, Oslo
Postadresse: PB 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Telefon: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Folke Bernadottes vei 21, Kringsjø, Oslo
Postadresse: PB 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
statsarkivet.oslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, Hamar
Postadresse: PB 533, 2304 Hamar
Tel: 62 55 54 40 / Faks: 62 52 94 88
statsarkivet.hamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
e-post: statsarkivet.kongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
statsarkivet.kristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgt. 30, 4012 Stavanger
Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
statsarkivet.stavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
statsarkivet.bergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
statsarkivet.trondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

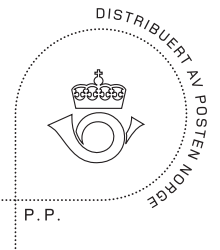
Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
Postadresse: 9293 Tromsø
Tel: 77 64 72 00, Faks: 77 64 72 01
statsarkivet.tromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi arkiiva

Ájastealli 3, Kautokeino
Postadresse: 9520 Kautokeino
Tel: 78 48 50 11, Faks: 78 48 50 42
os@arkivverket.no

B

NORGE

P.P.

Tema i neste nummer:
Tekstiler

Returadresse:

Riksarkivet
Postboks 4013
Ullevål stadion
0806 Oslo

Bondekone, gjengitt som kartusj på kart fra 1730-åra.
Original i Riksarkivet (Kartsamlingen KBK 28) – utsnitt